
**NASİHATÜ'S-SELÂTİN'E GÖRE III. MURAD'IN YÖNETİM
ANLAYIŞI VE MUSTAFA ÂLÎ'NİN BU KONUDAKİ BAZI
GÖRÜŞLERİ**

**SULTAN MURAD'S MENTALITY ON ADMINISTRATION
ACCORDING TO NASIHATU'S-SELATIN (THE ADVICE TO
SULTANS) AND MUSTAFA ALI'S OPINIONS ON THIS MATTER**

Faris ÇERÇİ*

ÖZET

Kurumlarıyla iyi işleyen Osmanlı devlet düzeni XVI. yüzyıl ortalarından sonra bozulmaya başlamıştır. Çöküşü fark eden ilim ve devlet adamları, öğüt ve nasihat tarzındaki eserlerle idareyi uyarma ihtiyacını duymuşlardır. Bürokrasinin bir çok kademesinde görev alan Mustafa Âlî de bu müellifler arasındadır. Onun, *Nasihatü's-Selâtin* adlı eseri, Osmanlı İmparatorluğunun o dönemdeki işleyişini anlatması bakımından önemli bir eserdir.

Defterdar Mustafa Âlî', siyaset-nâme türündeki bu yazma eserinde, konuları eleştirel bir dille ele almakta ve kendi dönemindeki olayları en ince teferruatına kadar anlatmaktadır. Eserde Devlet-Halk kaynaşması, sosyal münasebetler, hoş görü, temizlik, giyim-kuşam, nezaket, hüner sahipleri, ordunun teyakkuz hali gibi belli başlı konular ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Nasihatü's-Selâtin*, Ulaklar, Narh, Vergi

ABSTRACT

The Ottoman empire that had run well by its institutions started corrupting after the middle of XVI. Century. The state men and scholars who had witnessed the decline of the empire felt need to warn the administration by books in form of recommendations and advice Mustafa Âlî, who had offices in different bureaucratic ranks took his place among those writer

Therefore his book called "Nasihatü's-Salâtin" (the Advices to Sultans) is most important because of its description the inner truth of Ottoman Empire.

Te subjects have been discussed at critically and detailed ways in form of "Siyasetname" (the book on administration) in the manuscript book by Mustafa Âlî

** Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, e-Mail: faris@atauni.edu.tr

Defterdar (The head of monetary officers) and the events in his term have been explained.

The main subjects -as the coalescence of state with people, social relations, tolerance, cleanness, dressing, politeness, skillful peopel and being of state on the alert- have been discussed in this book.

Key Words: The Advices to Sultans, courier, officially fixed price, tax.

1. GİRİŞ

Hâkim olduğu topraklarda insan haklarını ön planda tutan Osmanlı Devleti, hazinesinin büyük bir kısmını bu amaçla harcamış, din ve mezhep farkı gözetmeksizin tüm insanlara hoş görü ile yaklaşmıştır. Milletine karşı kendilerini daima sorumlu hisseden Osmanlı hükümdarları halkın huzur ve emniyetini sağlamayı en büyük görev saymışlardır.

Gelişme dönemine bakıldığında, devletin kurum ve kuruluşlarının iyi işlediği görülür. Ne var ki, iyi işleyen devlet çarkı, XVI. yüzyıl ortalarından sonra bozulmaya başlar, valide sultanların devlet işlerine karışmaları sonucunda kurumlar derin yara alır. Yaklaşmakta olan tehlikeyi gören ilim ve devlet adamları, çeşitli yollarla idareyi uyarma ihtiyacını duyarlar.

Başta tarih, edebiyat, tasavvuf, hat tarihi ve sosyal konular olmak üzere birbirinden farklı alanlarda eser veren Gelibolulu Mustafa Âlî de bu müellifler arasında yer almaktadır. Bu günkü bilgilere göre altmışa yakın eserin sahibi olan ve uzun süre dikkatlerden uzak kalan müellifin eserleri son yıllarda gündeme gelmekte ve bilimsel çalışmalara konu olmaktadır.

Nitekim, Fuat Köprülü, 1927 senesinde, Hayat Mecmuasının II. Cildinin 364-365. sayfalarında yayınladığı, “*Müverrih Âlî'nin Bir Eseri*” konulu makalesinde, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin kaleme aldığı Nasihatü's-Selâfîn” adlı eseri üzerinde durur ve makalenin sonunda, görüşlerini şöyle açıklar: “*İşte, Âlî'nin Nasihatü's-Selâfîn'i daha bunlar gibi içtimâî tarih itibâriyle fevkalade kıymetli malumatı muhtevi bir vesika-i tarihiyedir. Onuncu asır sonlarında Osmanlı İmparatorluğunun iç yüzünü anlamak için bu kadar mühim eserler mebzul olmadığı cihetle, bunun tab' u neşri, 'ale'l-âde vakâyi'nâmelerin neşrinden çok daha acil bir ihtiyaçtır*” diyerek eserin önemini vurgular (Köprülü, 1927, II, 364-365).

Nasihatü's-Selâfîn, 1977-1978 Öğretim yılında, Prof Dr. Mehmet Şeker yönetiminde lisans seminer çalışması olarak ele alınmış ve bölümler halinde incelenmiştir.

Müellifin kendi dönemindeki olayları en ince teferruatına kadar anlatan bu eserin yazma nüshaları, ülkemizin çeşitli kütüphanelerinde yer almaktadır. Nitekim, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa Türkçe Yazmalar Kol. 311 numarada kayıtlı nüshanın müellif hattı olduğu ileri sürülmektedir.

Nasîhatü's-Selâtin'de, Osmanlı devlet teşkilatı ve devlet geleneğini yansıtan çok orijinal bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, Kânûnî, (Yılmaz, 1996, 3) II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet devirlerinde yaşamış olması ve bizzat savaflara katılması göz önüne alınırsa görerek ve yaşayarak kaleme aldığı bu eserin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Padişahlara yol göstermek üzere yazılan *Nasîhatü's-Selâtin* (Âlî, ts.2, vr.1b) (*Sultanlara Öğütler*) Doğu dünyasının Siyaset-nâme (Uğur, ys. ts.3–28) geleneğinin önemli halkalarından biridir (İsen,1998, s.31). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, 1581 yılında Halep Tımar defterdarı iken kaleme aldığı bu eser, (Severcan, 1999, 123-144) çağının siyâsî ve sosyal durumunu gözler önüne sermektedir (Çerçi, 2000, 23).

Eser, bir önsöz, dört bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmiştir. Önsözde padişahların devlet idaresi açısından mutlaka yapmaları gereken şeyler (mesle?), birinci bölümde padişahlar tarafından yapılması gerekli işler, ikinci bölümde kanunsuz karışıklıklar, (İsen, 1994,16) üçüncü bölümde devletin bu olaylar karşısındaki aczi, dördüncü bölümde Âlî'nin hayatı ve devlet memuriyeti sırasındaki sıkıntıları anlatılmaktadır. Sonuç bölümünden sonra 'Tezyîl' ve "Teznîb" adını taşıyan iki ilave bölüm yer almaktadır. Bu önemli eser Tietze tarafından İngilizce tercümesi ile birlikte edisyon kritikli metin olarak 2 cilt halinde yayınlanmıştır (Tietze, 1979-1982, I-II).

2. DEVLET YÖNETİMİ VE SARAY HAYATI

Büyüklüğü, ihtişamı ve medeniyeti ile eskiden beri Roma İmparatorluğu ile mukayese edilen Osmanlı devleti, mükemmel bir askerî ve idarî teşkilata sahipti. Bu devlet, geniş coğrafyasının en uzak köşesindeki küçük bir hisarda bulunan askerinin ve ona ait malzemenin miktarını bildiği gibi, en ufak bir köyde yaşayan kimselerin ne işle meşgul olduklarından da haberdar idi (Yurdaydın, 1971, 97-98). Ancak XVII. Yüzyılda Devlet-i Aliyye'de işlerin iyi gitmediği de bir gerçektir. Devlet yapısının devamı için sultana bir çok öneride bulunan ve düşüncelerini ayet, hadis ve tarihi rivayetlere dayandıran Âlî, görüşlerini şöyle sıralar.

2.1. Yönetim Hataları

Yönetimde yapılan hataların ülkeye büyük zarar verdiğini ve devleti yıkılma noktasına getirdiğini söyleyen Âlî, görüşlerini şu tarihi rivayetlere dayandırır.

Sultan Sencer (1086–1157), Sultan Gazan Han'a (ö.1304) esir düşer ve toprakları işgal edilir. Devletinin yıkılış nedeni sorulduğunda Sencer Han bu acı sonucu şöyle açıklar: “*Yüksek mevkilere sıradan insanları, küçük görevlere de şeref sahibi kimseleri tayin ettim. Sıradan insanlar yüksek mevkileri dolduramadılar, liyakat ve birikim sahibi insanlar da verilen küçük çaptaki görevleri onur kırıcı bularak kabul etmediler. Bu iki farklı yaklaşım mülkün elden çıkmasına ve felaketin doğmasına neden oldu.*” (Âlî, ts. 2, vr. 5b)

Bazı toprakların elden çıkması zulme mail vezirlerden, reâyânın bozulması da zenginlik peşinde koşan yüksek derecedeki memurlardan kaynaklanır. Zira, “*Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmeye kadar, Allah onlarda bulunanı değiştirmez*” (Özek ve diğer., 1993, Ra’d, 13 / 11) mealindeki Kur’an ayetine göre, *mâdâm ki selâtîn-i âfâk ve havâkîn-i zâhirü'l-istihkâk tetebbu-ı umûrda tebdîl-i ahlâk ve tecessüs-i ahvâl-i cümhûrda ketm-i merâhim ü eşfâk eylemeyeler*, diyen Âlî, şu önerilerde bulunur: Padişahlar Firdevsî, (Köprülü, 1973, 49) Şeyh Sadi, (Allan, 1966, X, 36-41) gibi danışmanlar seçmelidir (Âlî, ts. 2, vr.7a). Bu kişiler padişahın görür gözü, tutar eli olalar, yürüyen ayağı olalar. Padişahların başına gelecek her belaya karşı geleler (Âlî, ts. 2, vr. 8a).

2.2. Divan Katipleri

Osmanlı coğrafyasında itibar gören birçok meslek grubu vardır ki, kâtipler de bu grup içinde yer alır. Kendisi de bir divan kâtibi olan Âlî, keyfi davranan divan kâtipleri (Şeker,1997, 142) hakkında şunları söyler: Geçmişte önemli görevler ifa eden divan kâtipleri halkın eli ayağı olurdu. Sevinçler ve üzüntüler onların kaleminden süzülüp gelirdi. Şimdilerde ise bunların tamamına yakını keyif verici maddelerin esiri oldular ve kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünemez hale geldiler. Özellikle *hilâf-ı kânûn ba’z-ı ahkâma tama’-ı hâmla cür’etleri ve eger muhâsibân-ı huzâne-i ‘âmire ise bir nokta ile yüz fitneye, belki niçe biñ hîle-i pür-nükteye sebep oldular*. Özellikle evrak üzerindeki tarihlerde tahrifat yaparak veya uydurma tarihler yazarak valilerin zarar etmelerine sebep olurlardı. *Onlar da ol ziyânı tekrâr re’âyâ-i fukarâdan tekmîle sa’y ü dikkatleri*

sonucunda, *ihtilâl-ı fetret-me'âle dest-res bulmaları mukarrer* olurdu, diyen Âlî, divan kâtiplerinin halini şu dizelerle dile getirir:

Böyledir dâire-i ehl-i kalem
Merkez-i töhmet olur nokta-i şûm¹ (Âlî, ts. 2, vr. 34a)

Geniş bir tarihi bilgiye sahip olan Âlî, divan katipleri konusundaki görüşlerini şu tarihi rivayetle pekiştirmeye çalışır: Hz. Ali, Mısır'a vali olarak gönderdiği Malik b. Eşter'den, (Mehmed Celâleddin, 1304, 2) kâtipleri güvenilir insanlar arasından seçmesini, yazı sanatını iyi bilenleri tercih etmesini, fakir ve yoksul kimselerin, belli bir ekonomik güce sahip olduktan sonra kâtip olarak atamasını ve onlara yeteri miktarda ücret ödemesini istemiştir, diyen tarihçi şu görüşlere yer verir: *İmdi tuğrâ-keşân-ı divân müftiyân-ı kavânîn-i pâdişâhân olub onlara sâir ümerâdan ziyâde tevkîr ü ikrâm, husûsâ mâliyye defter-dârlarına tefevvuk ve tasaddurla, kemâ-yenbeğî tebcîl ü ihtirâm vâcibdür. Zîrâ, anlar muzahrefât-ı dünyeviyyeden mâl ü menâl hıdmet-kârlarıdır* (Âlî, ts.2, vr. 35a).

2.3. Rüşvetin Yaygınlaşması

Yaşadığı çağın devlet ve fikir adamlarından biri olan Mustafa Âlî, Sultanları uyarmak için kaleme aldığı *Nasihatü's-Selâtin'de*, ele aldığı konuların başında rüşvet gelmektedir. Zira Osmanlı coğrafyasında rüşvetin iyiden iyiye yaygınlaştığını, bu konuda devletin önlem alamadığını ifade eden Âlî, vekillerin rüşvetten el çekmelerini şu dizelerle dile getirir:

İrtişâdan ki el çeke vükelâ
Mansıba dest-res bulur 'ukalâ

Ne virür müstahikk olan rüşvet
Ne iderler o rüşvete cür'et² (Âlî, ts. 2, vr. 3b)

Rüşvet alıp vermek, canlıları düzene sokmanın sebebi olamaz. *Bâ-husûs bezl-i cân ve sarf-ı mâ-melek ü hân-mân gerektir ki, şâhid-i nusret ü zafer ğuzâta nice vechile çehre-güster ola*, diyen Âlî, sözlerini şöyle sürdürür:

¹ Divan kâtiplerinin durumu işte böyledir. Uğursuzluğun noktası suçun merkezi olur.

² Vekiller rüşvetten uzak durursa, devlet hizmetine akıllı insanlar gelir. Layık olan ne rüşvet verir ne de rüşvete cüret eder.

Yakışmaz tamâ'kâra râh-ı ğazâ
 Aña bezl-i cân eyleyendür sezâ
 Ganîmet recâsına iden cihâd
 Sevâb-ı gazâdan kalır nâ-murâd³ (Âlî, ts. 2, vr. 4b)

2.4. Haksız Kazanç

Halkın huzur ve güveni için valiler, denetim altında tutulmalı, baskı ve zulmün önüne geçilmelidir. "...*Rabbin kullara zulmedici değildir*" (Özek ve diğer., 1993, Fussilet, 41 / 46) Zira zulüm karanlığına göz yummak adalet ayının batmasına yol açar, diyen Âlî, görüşlerini şöyle sürdürür. *Beytü'l-mâl-ı müslimîn ki, vedîat-i hâliku'l-âlemîndir, nâ-sezâlara verilmek özge ma'siyet ve nâ-mahallere revâ görülmek turfa musîbet idügi de kemâ-yenbeği bürûz u zuhûr bulur. Bu bâbda aslâ tecâhül özüir olmaz. Ve vükelâ hâminden teğâfûl, yevmü's-suâlde cevâb-ı bâ-savâb olması sübût bulmaz.*

Piyasalarda haksız kazanç sağlayan kişilerden yakınan müellif, vekillerin görevlerini iyi yapmadıklarını, çarşı esnafının elindeki malı fahiş fiyatla sattığını, böylece halkın alım gücünün düştüğünü, vezirlerin saraylarda lüks içinde yaşadıklarını ifade eder. Zulüm ve haksızlığın padişahlar tarafından önlenmesi gerektiğini öne süren Âlî, bir şiirinde sultanı şöyle nitelendirir:

İki âlemde şâh odur ola şâh
 Görmeye anı zilletiyle sipâh⁴ (Âlî, ts. 2, vr. 74a)

2.5. Atamalarda Ehliyet

Sultanlar, mansıp denilen devlet memurluklarına atama yaparken "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu*" (Çantay, 1965, Zümer, 39 / 9) nass-ı şerifini ön planda tutmalarına, atamaları alışkanlıklara göre değil birikim ve ehliyete göre yapmalarına vurgu yapan Âlî, Yavuz Sultan Selim'in, Üsküdar'da rastladığı Pîrî'yi (Âlî, ts.1, vr. 537a) davet ederek önce hazine defterdarı olarak atadığını, daha sonra da vezirliğe tayin ettiğini, bu vezirin Frengistan adalarının gelirlerinin tahsil konusunda önemli hizmetler verdiğini, söz konusu tayin işinin büyük bir kabul gördüğünü, *efrâddan bir ferd "Nâ-mahaldür" diyemediğini ve ferâset ü kiyâseti zâhir iken hakk-ı*

³ Ganimet için cihat yapan gaza sevabından mahrum kalır. Aç gözlüye gaza yolu yakışmaz, gaza, canını feda edene yaraşır.

⁴ Şah, hem dünyada hem de ahirette şah olmalı, asker onu zillet içinde görmemelidir.

ketm idüb, "Ne lâyük idi"? diye söyleyemediğini ifade eder (Âlî, ts. 2, vr. 36a).

Müellif, bu tür uygulamaların normal karşılanması ve kapris yapılmaması gerektiğini ifade ettikten sonra kibir konusundaki görüşlerini şu dizelerde dile getirir.

Ne sığarsa sığar o dergâha
Sığmaz ammâ ki, kibr ü istiğnâ⁵ (Âlî, ts. 2, vr. 37b)

2.6. Vaiz ve Hatiplerin Toplum Üzerindeki Etkileri

Geniş görüşlü, yeniliklere açık, ancak dînî tutuculuğun üyesi olmayan Âlî, vaizlerin ve hatiplerin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini ele alır ve bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar: Vaizler kürsülerde sadece Hadis ve Tefsir nakletmeli, nasihat uğruna incitici olmamalıdır. Zirâ, *va'az ve nasîhat, İmâm-ı Muhammed Ğazzâlî hazretleri kavlince belâ-yı azîm ü âfet ve riyâ-yi elîm ve musîbettir. Bu vaizlerden bir kısmı terâkib-i Arabiyyeden bir iki satır öğrendikleri gibi ser-i kürsüde kendileri cehlile rüsvâ kıldıkları âşikârâdır. Nite ki, bu beytimizde ol makûle vâizler işâret olunmuştur.*

Yine vâ'iz ser-i kürsüde ne rüsvây oldu!
Dedi Âlî gibi her 'ârif, ol ahmak bu mudur?⁶ (Âlî, ts. 2, vr. 42a)

2.7. Şöhret Peşinde Koşan Devlet Memurları

Âlî, şöhret olmak isteyen bazı idarecilerin gözlerini yüksek mevkilere çevirdiklerini, Kadıların emaret, (Abdülâzîz ed-Dûrî, (1995). XI, 121–123) emirlerin Beylerbeyilik, valilerin vezirlik sevdasına düştüklerini, daha sonra da Vezir-i Azamlığa göz diktiklerini söyler ve *"Hâlâ ki, beylik hevâsı, belki Beglerbegilik sevdâsıyla sipâhîlik sanıp, nice nâ-sezâ evzâa mübâşerette olmalarından iyâzen billâhi Taâlâ dîn ü devlet umûruna ihtilâl-ı bî-intihâ vâkı olup, bu zikrolunan sıfatlı kimselerin kimi Beylerbeyi ve beğenilmeyip, yabâna atılanları yarâr beyler kıldıklarını"* ifade eder ve Beylerbeyilerin durumunu şu dizelerle dile getirir.

Gitti Beylerbeyiliğin ırzı
Oldu bir pâye-i niyâbet ile⁷ (Âlî, ts. 2, vr. 54a)

⁵ Ne sığarsa kabullenir o dergâha, ancak kibir ve böbürlenme asla sığmaz.

⁶ Vaiz yine kürsüde rüsvay oldu. Âlî gibi her ârif dedi ki o ahmak bu mudur?

⁷ Bir vekillik payesi uğruna, Beylerbeyiliğin şan ve şerefi yok oldu.

2.8. Adam Kayırma ve Haksız Atama

Devletin önemli görevleri arasında yer alan mal defterdarlıkları uzman kişilere verilmelidir. Herkes kendi mesleğinde ilerleyip uzman olmalıdır, diyen Âlî, Kanunî Sultan Süleyman, kadıların defterdar olmasına izin vermemiş, onların ilim yolunda topluma yön vermelerini istediğini şöyle ifade eder: *Sultân Süleymân Hân, zamân-ı saltanatlarında kuzâtüñ defter-dâr olmasına ruhsat vermezlerdi. "Ve her kişi kendü tarîkından yarlığanur" deyu tarîk-ı 'ilimden hurûclarını revâ görmezlerdi.*

Haksız atamalara dikkat çeken müellif, konuyla ilgili olarak şunları söyler: Yirmi beş yıldan fazla vezirlik yapan Rüstem Paşa, Bayram Kadı adındaki yakınına bin bela ile defterdarlığa getirdiğini, ancak daha sonra yaptığı bu haksız tayin işine çok pişman olduğunu şu cümlelerle ifade eder: *Veziir-i a'zam olan Rüstem Paşa merhûm ki, yigirmi beş yıldan ziyâde vezâret itdi. Kuzâtdan Bayrâm Kâzî nâm mensûbını biñ belâyla defter-dârlığa vâsil eyledi. Ana dahi defe'âtla nâdim olub, min-ba'd ol makûle umûra mübâşeret eylemedi* (Âlî, ts.2, vr. 54b).

2.9. İşler Ehline Verilmeli

Her iş ehil insanlarla başarıya ulaşır. Devlet düzeninde bu anlayış daha da önemlidir. Devlet memurları arasında yaygınlaşan rüşvet, işlerin ehil olmayanlara verilmesinde aracı olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan rüşvetin büyük bir bela olduğunu, adam kayırma işine son verilmesini söyleyen Âlî, vali ve mültezimlerin, (Pakalın, 1983, II, 613) mansıp verileceği zaman, koyunun tuza gittiği gibi seğirttiklerini, sorumsuzluklarını düşünmeden, aç kurt sırtında, reâyâyı koyun gibi beğirttiklerini (inlettiklerini) dile getirir (Âlî, ts.2, vr. 57b).

2.10. Devşirmecilerin Olumsuz Hareketleri

Devşirmecilikle ilgili yasada, "Bir oğlu olan zımnînin oğlu alınmaz, iki oğlu olanların ise sadece birisi alınır" hükmü yer almasına rağmen, 40–50 kadar eli bıçaklı devşiriciler, oğlunu vermek istemeyen erkekleri ayaklarından ve kadınları saçlarından asarlardı, diyen Âlî, şu bilgileri verir: *Bu defa hem ferzendini alırlar ve hem temerrüd edip, sâkladın deyip mâ-melekini cerîme hesâbına ahz kılarlar. Bu tâifenin zulmüne ğâyet ve taaddîlerine iyâzen billâh, nihâyet yoktur* (Âlî, ts. 2, vr. 92b-93a).

2.11. Ulakların Olumsuz Davranışları

Osmanlı topraklarında uygulanmakta olan haberleşme hizmetlerini ve kuruluş amacını ele alan Âlî, sistemin aksayan yönlerini akıcı bir dille ortaya koyar. Genel afetlerin önüne geçmek üzere ihdas edilen Ulak (posta) hizmetlerinin, (Çerçi, 2003, 193-224) kanunlar çerçevesinde yürütülmesi gerekirken ulakların keyfî davranarak halkın at ve katırlarını zorla ellerinden aldıklarını, yüklerini yerlere attıklarını, itiraz edenleri dövdüklerini söyleyen Âlî şöyle devam eder: Ulaklar uğradıkları kasabalarda bulunan ulemayı küçük görür, kadıları taciz eder, "**Tez bize hayvan**" diyerek topuzla önüne geleni döverlerdi. Biraz daha insaflıları yüzüne karşı söver, yüzer altın değerindeki kıymetli atlarını ellerinden alır, işleri bittikten sonra atları sahiplerine iade etmez, yolda kaldı, diyerek yalan beyanda bulunurlardı, der (Âlî, ts.2, vr. 94b) ve şu bilgileri verir: "**Bu hakîr, Vilâyet-i Bağdâd'da defter-dâr-ı emvâl iken melikü'l-ümerâ-i sâhib-câh ü celâl ki, Kubâd Paşa Oğlı Süleyman Paşa idi. Bir gün Subaşı-ı Bağdâd, bu fakîre arz-ı şikâyet ü feryâd edip, Ulak bârgîrleri tutmadan yoruldu. Mîr-i mîrân-ı mezbûr zamânındaki yedi ayda sekiz yüz elli r'es ulak bârgîrine dest-res buldu. Hâlâ ki, cümlesi zâyî oldu. Ne binenler getirdi ve ne ashâbına vusûl buldu**" (Âlî, ts.2, vr. 94b).

2.12. Şarta Bağlı Zeamet Verilmemeli

Âlî, Devlet memurlukları ilahi birer emanettir. Atamalarda bu husus göz önünde bulundurulmalıdır. Makam ve mevkileri hak edene veren sultanların yüceleceğini, mülkünü yönetmekte aciz kalanların da rezil olacağını belirterek (Şeker, 1997, 142) kendi zamanında "**Şartlı mansıp ve rütbe verilmesi**" uygulamasını şöyle anlatır:

Bir sipahinin, "falan derbendi bekleyeyim, ortaya çıkacak yağmalar ile yolcuların zarar ve ziyanını ödeyeyim diyerek şartlı zeamet alması" veya bir zeamet sahibin "**şu işten dolayı hazîneye bu kadar florin verebilirim**" diyerek emirlik rütbesine çıkması son derece de çirkin bir olaydır.

Zira, bir sipahinin bir derbendi tek başına idare edemeyeceği, elde edilen gelirin personel giderlerini karşılamaktan uzak olduğu ortada iken, bu yalanlara vekillerin, defterdarların ve vezirlerin inanması hayret vericidir.

Ödeme yapılmadan zeameti sipahiye teslim etmek ve sıradan bir insanın basit anlaşma sonucunda yüksek kademelere ulaşmak, daha sonra ödemesi gereken meblağı teslim etmemek, **bu hîle ile nice eşîrâ, ümerâ merâtibine çıkmak ve bu makûle hud'â ile edânî, eâlî menâsıbına dest-res bulmak ne muvâfık-ı rey-i münîr ve ne mutâbık-ı tedbîr ü dil-pezîrdir**. Bu

nedenle işin başında bu tür şartlı aldatmacalara itibar etmek ve sıradan insanlara, havassa ait rütbeleri vermek son derece yanlıştır. *Bâ-husûs, fî-zamâninâ nicelerini gördük ve nakl-ı sikâtle istimâ ettik ki, şartla mansıb alanlar meşrûtı icrâya mukayyet olmadı ve derekliğe taâhhüt kılanlar derbendi pâ-bend edip hizmet-i lâzimesinde sâbit-kadem olamadı* (Âlî, ts.2, vr.104a).

2.13. Kadımların Hile ve Desiseleri

Bir Osmanlı aydını olan Âlî, *Mekr-i zenân ve huda'-i nîsvân*, yani kadınların hile ve desiselerine parmak basar ve bu konuda şu önemli tespitleri yapar: *Ve bi'l-cümle mekr-i nîsvân bir belîyye-i bî-kerândır ki, şühûd-ı 'udûli, rîg-i beyâbân gibi bî-hadd ü pâyân olub*, Hazreti Âdem'in Cennetten çıkarılmasında Hazreti Havva'nın büyük rol oynadığını, Belkıs'a güvenen Hazreti Süleyman'ın büyük sıkıntılara düştüğünü, Yakup Peygamberin annesinin, Hazreti İshak'ı zor durumlara soktuğunu, ayrıca Hazreti Hasan'ın zehirlenmesinde kadın parmağının etkili olduğunu ifade eder (Âlî, ts.2, vr. 106a).

2.14. Şöhret İçin Aşırı Gidilmemeli

Âlî, şöhret için aşırılığa gidilmemesini, zira aşırı gidenlerin ve israf edenlerin Allah tarafından da sevilmediğini şu cümlelerle ifade eder: *Ve bu makûle isrâf ü hencâr menfûr-ı ekâbir ü ahyâr, belki, merdûd-ı hazret-i Kird-gâr ve menhiy-i Rasûl-i büzürgvâr-ı muhtâr olub, ol hazretin tedrîcle rızık vermesi ve fukarâyı ağniyâ mertebesine teennî ile irgörmesi tab-ı selîm ashâbına mahz-ı irşâd ü talîmdir*. Ayrıca kendisi muhtaç iken başkalarına yardım etmeye çalışmanın İslam anlayışına uygun düşmediğini söyleyen Âlî, israf konusundaki görüşlerini şu dizelerle dile getirir.

Nimet-i Hak'da senin nen vârdır
İdesin yok yere ânı isrâf?

Sen misin, Hak mıdır andan rezzâk?
Etme küstahlık, insâf insâf ?⁸ (Âlî, ts.2, vr. 152b)

⁸ “Hakkın verdiği nimette senin neyin var ki, onu yok yere israf edesin. Rızık veren Allah mıdır? Yoksa sen misin? Küstahlık etme insaf et insaf.

2.15. Gösteriş İçin Gücünün Üstünde Hayvan Beslenmemeli

Müellif, gücü olmadığı halde, zenginler gibi görünmek isteyen bazı insanların haddinden fazla at ve katır beslediklerini. “*Gecedен geceye yetmiş-seksen yem asarın*” diyerek sırttıktıklarını, oysa toplumun, desinler için çoluk çocuğun rızkını hayvanlara yedirenleri hoş karşılamadığını hatta o kişilerden nefret edildiğini şu şekilde ifade eder: *Yanî ki, sekisine çıkmış sığa gibi sırtır kırır. Haberi yoktur ki, kîse-i zer kâh-ı zerde ve hem-yân-ı sîm cev gibi muhakkarda zâyî olur. Ve gittikçe tu’me-i ehl ü iyâlî alîk-ı devâba masrûf olub, mâ-meleki elbette fenâ bulur. Hâlâ ki, Kimse bu vasfı pesend ü tahsîn etmez* (Âlî, ts.2, vr. 154a).

2.16. Devlet Alacaklarının Tahsili

Osmanlı maliyecilerinden biri olan Âlî, devleti ayakta tutan en önemli unsurlardan birinin de hazine olduğunu ifade eder ve devlet alacaklarının tahsil biçimi konusunda şunları söyler: Vergi toplama memurları, gittikleri yerde kanunsuz olarak vatandaşlara baskı uygulayarak alacağın tahsili yoluna giderlerdi. Bu alacaklar “*mer*’î *kanunlara göre alınsın*” diye itiraz edenlere “*vebal yazana aittir*” tarzında cevap verirlerdi. Biraz daha direnen vatandaşların iki bin altın değerindeki mal varlıklarını zorla iki yüz altına sattırıyorlardı.

Âlî, bu satış esnasında başından geçen bir olayı şöyle anlatır: Devlete borçlu olanlardan birisi *hîn-i müzayakada kendi halâs için bizim zimmetimize bir kaç yüz altın beylik akçadan karz verdim, deyu yazıp ba’dehu, eline akçe girdikde yine bizim ‘ilmimize müte’allık olmadan edâ ederim, düşüncesinde iken vefat etti ve meblağ-ı merkûm bizim üstümüzde kaldı*, diyen Âlî, Mesih Paşa tarafından iftiraya uğradığını şöyle dile getirir. *Bizden taleb olundukda hizmet-i mezbûreye me’mûr Mesih Paşa ki, Eyâlet-i Mısır’dan neşvü-nemâ bulup, sadr-ı vezâretle kadri mu’allâ olmuştu. Her çend ki, bu husûs nefsi Fir’avn’ı bize iftirâ ve mîrîden deyn aldığımız mahz-ı dürûğ u bî-ma’nâdur* (Âlî, ts.2, vr. 93a).

Haksızlığa göz yuman vekilleri sert bir biçimde eleştiren Âlî, Padişahın *Halîfe-i Hallâk-ı âlem* olduğunu, bu tür yanlış uygulamalara dur demesini vurgular ve ülkede kanunsuz işlere izin vermemesini ister (Âlî, ts.2, vr. 93a).

2.17. Vezir ve Beylerin Yakınlarına Zeamet Verilmemeli

Osmanlı topraklarının her köşesinde görev yapan Âlî, vezir, emir ve beylerin yakınlarına tımar ve zeamet verilmesinin sakıncaları üzerinde durur ve konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunur: Daha önceki padişahlar zamanında, efendileri hayatta iken adamlarının devlet hazinesinden yararlanmalarına izin verilmezdi. Ancak, *bir vezîr veyâhud mîr-i mîrân nâmına bir emîr-i kebîr vefât ettikde âdemlerinüñ güzîdelerinden bir kaç nefere âsitâne bölüğü ile ri'âyet ve mâ'adâsına Mısır ve Bağdâd'a ve sâyir merzubûm-âbâd bölüklerine emr-i 'âlî-şân 'inâyet olunagelmişti*. Buna rağmen şimdi her vezir ve vali, hayatta iken bütün adamlarına önemli timâr ve zeâmetler verip, *cemî'-i âdemleri tîmâr ve za'âmet hâsılundan behremend ve efendileri kendü hâsları mahsûlî ile tüccâr-ı nâm-dâr-ı ercümend olub, 'âdet-i kavîme muhâlîf dâd-istâda ve kânûn-ı kadîme muğâyir nehc-i ğayr-i sedâda sâlik olmağa başladıklarını* ve bu insanların kısa zamanda zengin olduklarını üzümlere ifade eder (Âlî, ts.2, vr. 69a-70a).

2.18. Zorda Kalan Sipahi ve Zaimlere Yardım Edilmeli

Sipahi ve zaimlerin güçsüzlüğü karşısında tedbir alınmasını isteyen Âlî, şu önemli gerçeğin altını çizerek. Beyler, görevli oldukları vilayette ölmüş insanların yerine kendi adamlarını kaydettiklerini, bu adamlar, bölük halkının bir ömür boyu ulaşabildiği mâlî güce üç ay gibi kısa bir zamanda ulaştıklarını söyleyen Âlî, bu yanlış uygulamadan vazgeçilirse sipahi ve zaimlere rağbetin artacağını söyler (Âlî, ts.2, vr. 71b).

2.19. Beylerbeyliklere Atama Şartları

Âlî, Yemen, Habeş, Cezayir, Tunus ve Trablus gibi serhat boylarında görev yapmış levent meşreplere memâlik-i mamûrede İç-İl hükmündeki Beylerbeylik verilmemesini, zira bu insanların serhatlarda alışageldikleri zulüm ve işkenceyi yeni görev yerlerinde de devam ettirebileceklerini ileri sürer ve görüşlerini şu tarihi olaylara dayandırır: Kubat Paşa Habeş'ten gelip Bağdat'a vali olunca evliyanın evlerini ateşe verdi. Binden ziyade Müslüman'ı haksız yere öldürdü. *Lâ-siyyemâ gâh bî-mezheb Işıklar'a hem-meşreb olub, "Esrâr yemek 'ibâdet itmektir" derdi ve gâh kendi eliyle katl-i nefis edib, "Adam öldürmek ihyâ-yi emvât etmekden ziyâde mu'cizedir" deyu söyledi* (Âlî, ts.2, vr. 66b).

2.20. Ülke Dışından Gelenlerin İstihdam İlkeleri

Genç yaşında kadı olma sevdası ile yollara düşen Âlî, kendini divan katibi olarak II. Selim'in yanında bulur. Orada saray hayatı, yazışma usulleri, örf adet, âdâb-ı muâşeret konularında olgunlaşan Âlî, ideal devlet adamının profilini çizerek gelecek nesillere şu mesajları verir: Ülke dışından yani padişâh-ı diğer hükmündeki memleketten gelenleri teşvik için saltanat kapıları açık tutulmalı, zillet ve rezalete düşmeden durumlarına uygun görevler verilmelidir. Zamanla bir yerde *yerleşip evlâd ü 'iyâla karışduktan soñra ehl-i vukûftı oldukları ser-hadler hizmetinde isihdâm edilmelidir. Zirâ, hâricden gelenlere şol mertebede ri'âyet lâzımdır ki, geldiklerine nâdim ve ğam-nâk olmayalar. Onun gibiler(e) ze'âmet mertebesine ri'âyet kâfîdür. Ziyâdesi 'isyân ü tuĝyânlarına kâr-sâz-ı vâfîdir* (Âlî, ts.2, vr. 49b-50a).

2.21. Topraklar Bölünmemeli

Osmanlı topraklarının hemen her yerinde görev yapan ve bir çok uygulamayı yerinde gören Âlî, adama göre iş bulmak için toprakların bölünmesi, bir taraftan halkın vergi yükünü artıracacağını, diğer yandan da Beylerbeyilerin gücünü azaltacağını şöyle ifade eder: *Bir sancaklık yer bulunub iki mîr-livâya tevcih olunmak münâsib görülmeye ki, re'âyânın takliline ve fukarâya tekâlif-i kesîre tahmiline bâdî olunduktan ğayri, gütükçe beglerbegilerin kudret ü hademi begler rütbesine ve ümerânın bidâ'at ve haşemi za'îmler mertebesine tenezzül edip, niçe ihtilâle bâ'is ve intişâr-ı erbâb-ı hirâsete sebep-i hâdis olmak lâzım gelir.* Görüş ve düşüncelerini tarihi rivayetlere dayandıran Âlî, şu bilgileri verir: Yemen Beylerbeyiliği (bir bütün olarak) Rıdvan Paşanın uhdesinde iken ikiye bölündü. Yarısı Murat Paşaya ve diğer yarısı da Hasan Paşaya verildi. Bu uygulama sonunda bölgede otorite bozuldu, gasp ve soygunlar birbirini takip etti. Bu gelişmeler üzerine Yemen yeniden bir Beylerbeyilik haline getirildi (Âlî, ts.2, vr. 58a).

2.22. Hatalı Kumaş Üretimi

Son zamanlarda piyasada bulunan kumaşların eninde ve boyunda belirgin bir azalma oldu. Üretici firma tarafından eni daraltılan çuha yıkandığında çekmeye başladı. Bir takım elbisenin dikilebildiği on zira kumaş bir elbiseye yetmez hale geldi. Eskiden beri dört endaze çuha ile yapılan iş, şimdilerde en az beş zira ile yapılır hale geldi. Ayrıca Frengistan'da üretilen çuha, ipek, kadife, atlas gibi kumaşların eninde ve boyunda hissedilir derecede daralma olduğunu ifade eden Âlî, padişaha şu

önerilerde bulunur: Sultan bu konuda talimat verip, *âdet-i kadîmeye muhâlif gelen metân sâtılmasına ruhsat buyurmasalar, belki zarar-ı âmm kabîlinden olmağla giriftine icâzet inâyet etseler, min-b'ad ahvâl-ı enâm muntazım olmak ve gelen emtia-i mütenevvia, zamân-ı evveldeki arz-ı tûlla bulunmak mukarrer olur* (Âlî, ts.2, vr. 102a).

2.23. Muhtekirler (Karaborsacılar)

Bir maliyeci mantığı ile (muhtekirler) stokçular olayını ele alan Âlî, şu tespitleri yapar: Devlet desteği ile büyük bir malî güce kavuşan bazı esnafın gıda maddelerini ucuza alıp, kıtlık zamanında fahiş fiyatla sattıklarını, halkın sırtından büyük vurgun yapan bu insanların, fakir fukaranın daha da fakirleşmesine neden olduklarını şu cümlelerle ifade eder. *Ashâb-ı ihtikâr kût-ı kuvvet-i sığâr ü kibâr ve sebeb-i ma'îşet-i ebrâr ü ahyâr olan zâd ü zevâde ve zehâ'ir-i âmâde kısmını sevreti zamânında müstevfî olub, der-enbâr etmekle ve vefreti evânında istediği gibi iştirâ idüb, kaht ü galâ zamânlarını gözetmekle nâsa ğadr-i 'azîm ve mahlûkî bî- kıyâsa cevr-i delîm eyleyüb, bu vaz'-ı nâ-sezâ kendinüñ kemâl-i ğmâsına ve erbâb-ı hâcâtun ıztrâbla renc ü 'anâsına, ülkede kıtlık ve pahalılığın doğmasına ve küçük esnafın iflasına neden oldu* (Âlî, ts.2, vr. 100b).

3. EĞİTİM-ÖĞRETİM HİZMETLERİ

Yirmi yaşlarında yüksek tahsilini tamamlayan Âlî, Osmanlı medreselerinin durumunun ele alır ve bu önemli kurumun amacına uygun işlemediğini şöyle ifade eder: Ulema ve seçkin insanlar devletin sarsılmaz sütunlarıdır. Bu kesimin nizam ve intizamını korumak din ve devlet için önemlidir. *Zîrâ 'ilm-i şerîf tarîkının ihtilâli 'âmme-i mesâlike sirâyet edip, 'avâm-ı nâs ba'zı nâ-şâyeste tahmîn ve kıyâs ile güm-râhlardan olmak lâzım gelir. Ve şer'-i münîf huddâmının sû-i ahvâli, kâffe-i memâlike muvâsalatla makâdîr-i beşer mi'yâr-ı rağbet ve nazarda hâk-i tûreye berâber olur.*

Öte yandan, ulemanın vezirlerle içli dışlı olmaları ve birtakım kendini bilmez insanların baskısından kurtulmak için kapı kapı gezmeleri onların akademik çalışmalarına engel olacağını ileri süren Âlî, şu önemli hususun altını çizer: *'Ale'l-husûs onların bu vechile rezâletleri ve cühelânın kemâl-ı devlet ve i'tilâyla miknetleri 'iyâzen bi'llâhi Ta'âlâ 'ilm-i şerîfi tahfîfe ve fudalâya bülehâ harf atub i'tikâdât-ı ehl-i harfi tarîk-ı Hakdan tahrîfe râci'dir.*

Ulemanın zorla görevden alındığını, müderrislerin küstürüldüğünü, bu yüzden medreselerin ve kütüphanelerin bomboş kaldığını üzüntü ile belirten Âlî, görüşlerini şu dizelerle dile getirir.

Tenhâ kamû medâris, hâlî kitâb-hâne
Ât arkasından inmez şâm ü seher mevâlî⁹ (Âlî, ts. 2, vr. 62b)

Âlî, Medreselere siyasetin bulaştığını, müderrisliklerin hak edene değil adamı olana verildiğini (Atay, 1983, 159; Âlî, 1277, I, 33) söyler ve açıklamalarını şöyle sürdürür: *Liyâkat ü istihkâk gözetilmeyip, "Bu filâna mensuptur ve filan paşanın hocalığıyla merğûbdur, bu ise şuğl ü inzivâyla ma'yûb ve üslûb-ı mülâzemetimizde taksîr etmekle husûl-ı merâmı meslûbdur" dinilüb mansıplar ehline verilmemekle ve medreseler dirâsetle mevsûf olanlara lâyük görülmemekle,...pâdişâhımızın ecdâd-ı 'izâmları zamânında te'lîfâtla müşârün-ileyh bi'l-benân olan feylesofân, fî-zamâninâ zuhûr eylemez oldu.*

Sultan Selim Han zamanından beri Ebussuud'un dışında önemli bir müellifin ortaya çıkmadığını öne süren Âlî, Fatih Sultan Mehmet Han asrında, Molla Gürânî (ö.1488), Molla Hıdır (ö.1459), Ali Kuşçu (ö.1474), Mevlana Hüsrev (ö.1480), Molla Şemsettin Hayalî, Hasan Çelebi (ö.1486) gibi müelliflerin yetiştiğini, Sultan Bayezid Han, Sultan Selim Han ve Sultan Süleyman Han devirlerinde de bir çok ilim adamının temayüz ettiğini belirtir (Âlî, ts.2, vr. 64a).

Devlette devamlığın esas olduğunu, devlet memurlarının olur olmaz bahanelerle görevden alınmaması gerektiğini söyleyen Âlî, askerler arasındaki tedirginliğin bu beladan kaynaklandığını öne sürer ve aziller konusundaki fikrini şu dizelerle ifade eder.

Ehl-i irfân ki, şâh-ı manâdır,
Azli lâyük midir o sultânın?¹⁰ (Âlî, ts. 2, Vr, 52a)

4. EKONOMİ VE İKTİSADÎ HAYAT

Osmanlı devletinin her yönüyle güçlü olduğu dönemin adamı olan Defterdar Mustafa Âlî, iktisat, ekonomi ve vergilendirme konusunda şu bilgileri verir: 1562 tarihinde Halep'te bulunduğum sırada özel olarak İbn-i Kerekî'nin mâlî durumunu araştırdım. Hint Seferine giden Kerekî on yıl sonra büyük bir servet ve beş yüz baş deve ile Halep'e geri döndü. Ken-

⁹ Bütün medreseler تنها, kütüphaneler boş. Mevâlî akşam sabah at peşinde geri durmaz oldu.

¹⁰ İlim-irfan sahibi manen padişahtır. O sultanın azli layık mıdır?

disine müstakil bir han tuttu ve hiç bir ortağı da yoktu. *Müstakil sermâye sâhibi hizmet-kârları dahi kırk elli neferden çok idi. Hâlen ki, vech-i maâşî ve cihet-i intiâsî tetebbu olundukta bu veçhile haberler verildi ki, her gulamı ki, satın almış. Onun tali'ine kırk elli altın miktârı sermâye ifrâz kılarmış. Fe-lâ cerem, ger pîş ü ger kem onun bahtına ferâhem olan dînâr ü dirhem fevâid defterlerine mürtesem olduktan sonra herkese rûzmerre ikişer Osmânî nafaka verirmiş.* Böylesine zengin bir adamın devlet hazinesine katkıda bulunmamasını yadırgayan Âlî, görüşlerini şu dizelerle dile getirir.

Zümre-i ağniyâya sünnettir
Asker-i Müslimîne avn-i amîm

Şol ğanîler ki, terk-i sünnet ide
Anlara farz olur azâb-ı elîm¹¹ (Âlî, ts. 2, vr. 99b)

4.1. Vergi Kaçağı ve Kayıt Dışı Ekonomi

İyi bir hesap adamı olan Âlî, ülkede yaşanan vergi kaçacağını ele alır ve görüşlerini şöyle açıklar: Başta arka hamalları, kestane pişirip satan manavlar ile bit pazarı tellalları olmak üzere, İstanbul, Bursa ve Edirne esnafının elde ettiği gelirlere vergi alınmıyordu. Gelirleri seneden seneye yüz seksen altına ulaşan insanların, bağlı olduğu sipahilerine hiç bir fayda sağlamadıkları gibi devlet hazinesine bir akçe dahi vergi vermiyorlardı. Dahası yıldan yıla altı sikke altın değerindeki Çift bozan (Emecen, 1993, VIII, 309-310) resmini de ödemiyorlardı, diyen Âlî, şunları söyler: *Velâkin çift bozan resmi seneden seneye kazandıkları mâlın öşrünün öşrü gelmeyip edâsı yanlarında emr-i sehil olmakla sâl-be-sâl alınıp bi-lâ nizâ u cidâl ve bi-lâ-harb ü kutâl Mısr-ı Kâhire'ye muâdil bir memleket feth olunmakça vârdır ki, her yıl mezbûrlardan beş altı yüz biñ sikke altın husûla makrûn ola.*

Hazinedeki bu kaybın vekillerden hiçbirinin aklına bile gelmediğini ifade eden Âlî, bu ihmalin uygun bir davranış olmadığını şu dizelerle veciz bir şekilde dile getirir.

Ne revâdır ki, bir bölük Etrâk
Hind'e varmış gibi ticâret ede

¹¹ Müslüman askerine yardım etmek zenginler için sünnettir. Zenginler sünneti terk ederse onlara çok acı veren azap farz olur.

Çok mudur-kim hazineye her sâl
Çift bozan resmiyle hizmet ede?¹² (Âlî, ts. 2, vr. 43b)

Kayıt dışı ekonomiye de dikkat çeken Mustafa Âlî, verginin adaletli tahsili konusunda şunları söyler: Başta Başkent İstanbul olmak üzere, Bursa ve İzmir gibi büyük şehirlerde yaşayan esnaftan vergisini ödemeyenlerin sayısı yüz binin üzerindedir. Bunlardan *eñ ednâsı ki, arka hamâlları ve kestâne pişirip satan manavlar ile bit bâzârı dellâllarıdır. Fe-lâ ekal kazançları seneden seneye yüz seksen altun ve ekseri ekserine makrûn iken... bir akçe ve bir habbe ‘a’ideleri ve rûsûm-ı ra’iyyetden bedel fâideleri olmayıp, içlerinde sâl-be-sâl biñer sikke altun*, belki daha fazla gelire sahip olan bu insanlar hiçbir vergi ödemezlerdi. Âlî, tespit ettiği vergi kaçağının Mısır hazinesine denk olduğunu ileri sürer ve kayıt dışı kalan bu paranın mutlaka tahsil edilmesini ister (Âlî, ts. 2, vr. 42b-43a).

4.2. Vergi Tarhı Adil Yapılmalı

Ülkede hukuksuzluğun ve adam kayırmanın had safhaya vardığını gören Âlî, vergi toplamadaki çarpık uygulamayı ele alır ve konu üzerindeki görüşlerini şu cümlelerle ifade eder: Yüz dirhem gücü olan bazı mükelleflerden bin dirhem vergi istenirken, binlerce dinarı olan bazı kişilerin yüz dirhem vergi ödediğini şöyle ifade eder: *Yüz dirheme lâyük olmayın şahsa, meselâ bin direm i’tâ kılana ‘arifler ”ğalat-ı bahş” derler. Kezâlik, hezâr dînâra müstehakk olana yüz direm îsâr idene, ‘ukalâ “ma’kûsü’l-kerem” utlâk iderler. Egerçi ki, ba’z-ı ağniyâ-i ağbiyâ mücerred nisâr-ı direm ü dînâr itmegi ve nâ-mahalleri atlar ve hil’atler i’tâsiyle gözetmegi sehâ vü kerem ‘add iderler*, diyen müellif zenginlere şu dizelerle seslenir.

Nâ-sezâ hakkındaki cûd ü sahâ
Bâtıl-ı mutlakdır, ey ehl-i itâ¹³ (Âlî, ts. 2, vr. 45a)

4.3. Hazine İsrraftan Korunmalı

Savurganlık ve yersiz harcamalardan rahatsız olan Âlî, ülkede saray erozyonuna dikkat çekerek şu bilgileri verir: Gerekli olmadığı halde, İstanbul’da İbrahim Paşa Sarayı, Valide Sultan Sarayı, Galata Sarayı,

¹² Bir grup Türk’ün Hindistan’da imiş gibi kazanması reva mıdır? Her yıl “Çift Bozan” vergisini hazineye vererek hizmet etmesi çok mudur?

¹³ Ey zenginler! Layık olmayanlar için cömertlik ve el açıklığı batıldır, hiçbir şey ifade etmez.

Üsküdar Sarayı ve Edirne Sarayları inşa edildi. Bu saraylarda ağa, baltacı, bahçıvan, bostancı gibi birçok hizmet erbabı görevlendirildi. Bunların çeşitli giderlerine harcanmak üzere binlerce sikke altın tahsis edildi. Bu saraylarda yeme içme konusunda israf had safhaya çıktı. Mutfak giderleri büyük meblağlara ulaştı. Mesela, saray mutfaklarında kullanılmak üzere günlük, üç kantar (Zambuar, 1977. VI, 165) badem, dört kantar gül-âb (gül suyu), günde kırk kantar şeker, yıldan yıla şerbet süzmek üzere altı yüz altmış kanta tülbent verildi.

Bu bağlamda kendi kitabım olan *Nusret-Nâme*'nin (Âlî, ts. 3) tezhibine büyük paralar harcanarak hazine çar-çur edildi. **Zira, yigirmi nefer miktârı musavvir, nakkâş ve müzehhib, bir senede elli biñ akçadan ziyâde vezâyif almışlar iken elli biñ akçe dahi kitâb-ı mezbûrdan ücret aldılar. Vechi suâl olundukda, “Ola gelmiştir” deyu cevâb-ı bâ-savâb verdiler. Hâlen ki, selâtîn-i mâziyye zamânlarında böyle küllî işler düşmezdi. Seneden seneye bir asâ veyâhud bir kâç tabakçe nakş ettirilmekle bir kâç altın inâm buyrulurdu** (Âlî, ts. 2, vr. 49a).

4.4. Kenar Beylerbeyileri Nazır-ı Emval Olmamalı

Vergi kaçığının önüne geçmek için alternatif çözümler arayan Âlî, kenar Beylerbeyilerinin nazır-ı emval olmamasını ileri sürerek şu açıklamalarda bulunur: İki önemli görevin bir kişinin uhdesinde bulunması istimrara yol açar, ve hazine bundan çok zarar görür. Meselâ, bir vali beş altı yüz adamıyla ortaya çıkıp, buranın yetkilisi benim, tasarruf hakkı da bana aittir, diyerek **aç kurt gibi koyuldukda ve ağnâm sürüsi gibi re'âyâdan iğtinâma mukayyed oldukda bir defter-dâr nice men'ine kâdir olur?** Farazâ deftedar sövüp sayarak korkutmaya kalksa, vali onu ölümle tehdit eder. **O ehl-i kalemlîği muktezasınca dergâha ‘arz ederim derse beglerbegi salb ü siyâset şedâyidini terdîf eder. Bu durum karşısında kim ölümü yaşamaya tercih edebilir? Zamanla iş öyle bir noktaya gelir ki, beglerbegiler mutlaku'l-ahkâm, selâtîn-i rûy-i zevi'l-'üvân olurlar. Ve defter-dârlar merfû'u'l-aklâm, ketâ'ib-i küttâb zümresi gibi za'f-ı kalble inhizâm bulurlar.**

Bu bakımdan valilerin mal varlıkları denetim altında tutulmalıdır, diyen Âlî, şunları kaydeder: 1584 tarihinde Bağdat'ta deftedar olduğum sırada, bunlardan birinin gelirlerini yokladım. Bir senede yüz on yük (Pakalın, 1993, III, 639) akçenin devlet hazinesine ve iki yüz kırk yük akçenin de kendi hesabına aktarıldığını gördüm. Bu görev deftedarlara verilseydi hem hazine kazanır hem de rüşvetin önü alınırdı. **Kasemen billâhi ve celâlihi, nezâretle kırk biñ altın sâydıkları eyâlete bi-lâ nezâretin beş**

biñ flöri vermezlerdi. Belki müşteri idâdında bile dâhil olmazlardı (Âlî, ts. 2, vr.52b).

4.5. Hazinenin Parası Ölçülü Harcanmalı

Vekiller tarafından devlet hazinesinin hoyratça harcandığını ele alan Âlî, uygulamalar konusunda şunları söyler: Memur maaşlarını, düğün masraflarını, harap olmuş evlerin ve sarayların tamir giderlerini hep hazineden karşılayan mültezimler, fırsat buldukça zimmetlerine para geçirir, bin bir bahane ileri sürerek devlete olan borçlarını ödemezlerdi. Bu sonuca göre Âlî, hazine kaybının boyutlarını şöyle tespite çalışır: Adı geçen saygın kişilerin ve mültezimlerin maaşları çıkarılacak olsa *ve muhâsebât-ı seneviyesi ne mîkdâr olduğı bilinse şübhesiz ebnâ-i sipâhiyân u silah-dârûn vezâyifine cevâb vermek ve bu tarikle sâl be-sâl beytü'l-mâl-ı müslimîne küllî hazîne dâhil olub, tefâvüt itmek tab'-ı müstakîm sâhiblerine lâyhıdır*, diyen Âlî, eğer iltizamlar, bölük halkının güvenilir insanlarına veya toplumda kendini kanıtlamış birikimli kişilere verilseydi, *bu tarikle bel' ü ketnleri de vâkı' olursa hem tîmârlarından tahsîli ve 'ulûfelerinden hesâb-ı cemîli mümkün olur, hem re'âyâdan mültezimler zulmü def' olurdu ve hem de emânet ü nezârete istihdâm olunan sipâh arkalanub sefer seferlemege liyâkat ü kudret bulacağını ifade eder* (Âlî, ts. 2, vr.105b).

4.6. Sikkenin Değerinin Düşürülmesi

Devrinin usta maliyecilerinden biri olan Âlî, Hutbe ve Sikkenin hükümdarlık alameti olduğunu, devlet yöneticilerine itaati, hutbe aracılığı ile sağlandığını ifade eder ve paranın yönetimi konusunda şunları söyler. *Her sikke-i 'Osmânî, tekellümsüz kuvvet-i kâhire-i husrevâneye şehâdetleri, ta'allümsüz kudret-i bâhire-i pâdişâhânei hikâyetleri, özellikle sîm-sîmâ dil-rübâlar gibi cazibe merkezi olması, rûz-ı rûşenden ezher ve şems-i müstenîrden enver ü münevverdir.*

Sikkenin değerinin korunması, bir devletin olmazsa olmazları arasında yer alır. Para ve nakit sıkıntısı içine düşen devlet ricali iç borçlanma ile problemlerini çözmeye çalışır. Bunu fırsat bilen bazı çevreler para üzerinde oynamaya başlar ve bazı yetkililere rüşvet vererek düşük değerdeki parayı piyasaya sürer. Âlî, Dirhem-i Osmânî (Pakalın, 1993, I, 453) olarak bilinen Sikkenin Yahudiler tarafından değerinin iyiden iyiye düşürüldüğünü ifade eder ve bu konuda şunları söyler: *Sarraflar ise gölge harâmîsi bir bölük leffâflardır ki, tamamı hîle ile nâkıs çıkarmada ve*

dürüsti firîb ü rîv ile meksûr bahâsına almada ve kendisi sarf itmeli oldukda yine ziyâde bahâ ile verirdi.

Kanûn-i kadîme atıfta bulunarak para üzerinde oynanan oyunlara parmak basan Âlî, şu açıklamalarda bulunur: *Kânûn-ı kadîmde, yüz direm gümüştan kâçyüz direm kesildiği ve bir flori, ‘alâ-mâ-ceret bihi’l-’âde, altmışdan bir eksiğe bozulduğu her cihetle ma’lûmken hâlâ hıyânet-i ‘ummâl ve celb-i defter-dârân-ı bed-a’ mâl hasebi ile her birinde tefâvüt-i fâhiş ve küsûr u kusûr-ı i’tibârına göre harc u sarfından izdiyâd-ı muhiş muhakkak olmağla tedrîcle açmâzdan sikke-i celîle-i şehri-yârîniûn ravâcî kesâda mübeddel olmuştur.* Ne yazık ki vezirlerden hiç biri bunun hesabını sormadı ve hazine zararlarını tahsil yolunda bir çaba gösteremedi, der ve sikke konusundaki görüşlerini şu dizelerle dile getirir:

Ne bilir ânı, nâkısul-iz’ân
Hayli kâmil ayârdır sikke¹⁴ (Âlî, ts. 2, vr. 69a)

4.7. Narh Meselesi

İslamiyetin ilk yayıldığı yıllardan itibaren yasaklanan Narh, (Pakalın, 1993, II, 454) serbest piyasa ekonomisine geçen günümüz ekonomisinde de uygulama zemini bulamamıştır. Azami fiyat manasına gelen Narh Osmanlı hükümetlerini çok uğraştırmıştır.

Piyasaları altüst eden kriz dönemlerinde türedi zenginler ortaya çıkmış, halkı canından bezdirmiştir. Bu bağlamda Narh konusunu ele alan Âlî, ülkede yaşanan gerginliği şöyle anlatır: Günlük narhın yanlış uygulaması ve denetimsiz kalması yüzünden sıradan insanlar zengin oldu. Raiyet, (Şemsettin Sâmî, 1979, 666) yani vergi veren halk ziraat işlerini bırakıp kasabalara akın etmeye başlayınca, askerinin insan kaynakları azaldı, ekonomik gücü zayıfladı. *Ve oñlarıñ ehl ü ‘iyâlları pelâs ü kirbâsa ve bâzârî manavlaruñ ‘avrât ü etfâlları kemhâ vü atlâsa giriüb, hidemât-ı mebrûre-i husrevâneye istihdâm olunanlar teşvîşât-ı zâd ü zevâdei, inkisâr-ı havâtıra dâ’iye buldu.* Daha önceki padişahlar zamanında çok şerefli bir görev olan “hidmet-i ihtisâb” yani hesap sorma işi ya ulemaya verilirdi, ya da halk arasında güvenilir insanlara reva görülürdü. *Lâkin Vilâyet-i Rûm’da ol tarîka sülûk menhî vü matrûk olub, kime gerekse ihtisâb hidmeti verilirdi.*

İşin en vahim tarafı, bu çarpık uygulamaya kimse sahip çıkmıyordu. Halk, kadıları, kadılar da muhtesipleri suçluyordu. Vekiller ise, “bu iş bizi

¹⁴ Sikkenin ayarı hayli tamdır, akli kıt olan onu ne bilsin.

ilgilendiren bir mesele değildir” diyerek işi savsaklıyordu (Âlî, ts.2, vr. 88a). İşin peşini bırakmayan Âlî, padişaha şu önerilerde bulunur: *Pes sultân-ı erbâb-ı dîn ve hâkân-ı rûy-i zemîn hazretlerine farz ü vâcibdür ki, bu makûle beliyeye-i ‘âmmeniñ def’ine kûşîş ve dekâkîn-i himâyeniñ hedm ü ref’ine verziş buyurub, ücûr-ı mevîfûr ile müsâb olalar* (Âlî, ts.2, vr. 89b).

4.8. Nüzul ve Avarız Vergileri

Ülke genelinde, buğday ve arpa için boncuk boncuk göz yaşı döken halktan toplanan vergiler ordunun genel ihtiyaçları için değil, kadı ve naipler arasında paylaşıldı. İthalat ve ihracat işiyle uğraşan insanlardan, *tâ Hind ü Sind'e varub, tefârîk-ı mütenevvîa ile gelenlerden vergi alınmadı. Fakirlerin derd-i fakr ile ğam-nâk olması, buna karşılık ağniyâ-i ağbiyâ izz ü kadrile ferah-nâk, zuafâda kahrın bâr-ı belâsı muhkem ehl-i dünyâda dehrin zevk ü safâsı müstahkem olmak muvâfîk-ı akl-ı kâmil ve mutâbîk-ı re'y-i şâmil değildir*, diyen müellif, seneden seneye yirmişer-otuzar bin altın kazanan Mısır, Şam ve Halep esnafından, güçleri nispetinde vergi alınmalıdır (Âlî, ts. 2, vr. 97b). Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in Pinti Hamit'ten on binlerce sikke altın yardım aldığını söyler ve esnafın durumunu şu dizelerle gözler önüne serer.

İçlerinde salâha raġbet yok
Akça saymak gibi ibâdet yok
İşleri cem-i dirhem ü dînâr
Eylemişler ribâyâ dîni nisâr¹⁵ (Âlî, ts. 2, vr. 98b)

4.9. Süsleme ve Cilalama İşleri

Ülke sınırları içinde hoyratça kullanılan parlaticı maddeler büyük israflara neden oldu. Kıymetli maddelerle süslenen kumaşlar eritilerek altın ve gümüşe çevrilebilirdi. Fakat madenlerin parlatılması için kullanılan altının, geriye döndürülmesi mümkün değildi. Bu harcamalar *asâkir-i mansûre mâ-beyninde bir harc-ı zâyid-i pür-hasâretir ki, sâl-be-sâl hiç olmazsa Mısır-ı Kâhire'nin hazîne-i seneviyesi denli mâl, tulâ tarîkıyla adîmü'l-meâl olur*, diyen müellif, şu önerilerde bulunur: Bunlar gereksiz harcamalardır. Zira seneden seneye, Mısır hazinesi kadar bir meblağ, cilalama işinden dolayı yok olup gider. Bu bakımdan süsleme işi belli

¹⁵ İçlerinde dine bağlılıkları yoktur. Para saymak gibi ibadet yoktur. Bütün işleri dirhem ve dinar biriktirmektir. Çünkü ribayı dine tercih etmişlerdir.

kurallara göre yapılmalıdır, diyen Âlî, görüşlerini şöyle açıklar: *Zer-endûde raht, câh ü celâlle kavî-baht olanlara mahsûs olmak üzre bir kânûn-ı kavîm ta'yîn buyrulsa ve herkes fevâ'id ü 'avâyidine göre hareket kılrsa, hem 'avâmm ü havâs mu'ayyen ü mümtâz olurdu ve hem seneden seneye iki üçyüz biñ sikke altun memâlik-i mahrûsada isrâf olunmazdı* (Âlî, ts. 2, vr. 102b).

5. ADLÎ UYGULAMALAR

Medrese tabanından gelen Âlî, ilmiye sınıfındaki bozukluğu ele alır ve konu ile ilgili görüşlerini şu cümlelerle ifade eder: Bu sınıf üzerinde oynanan oyunlar, Şeyhü'l-İslam Hoca Sadeddin Efendi'nin çabalarıyla büyük ölçüde önlendi. Hoca Sadeddin Efendi'nin ölümünden sonra Şeyhü'l-İslam olan Sunullah Efendi zamanında da kadıların tayinlerinin usule uygun olarak yapıldığını belirtir (Şeker, 1997, 91-92). Toplumda gördüğü bir çok çarpık uygulamayı gözler önüne seren Âlî, bozulmanın bir sebebinin de ehliyetsiz kişilerin kadınlara tayin edilmeleri olduğuna dikkat çeker ve devleti yönetenlerden bu hukuksuz uygulamaların durdurulmasını ister.

5.1. Köy ve Kasaba Kadılarının Yargı Anlayışı

Yerleşim merkezlerinde icra edilen keyfi uygulamalar fakirleri zor duruma sokar ve büyük ölçüde borçlanmalarına neden olur. Daha önemlisi, yıllar sonra doğacak çocuklar bile bu borçtan etkilenir. Müellif, hatalı uygulama yapan kadıların görevden alınmasını, aksi halde nesli tükeninceye kadar bunların fitne ve fesatlarının devam edeceğini söyler ve şu görüşlere yer verir: *Bahis konusu kadılardan hiç birisi 'azlile ma'zûl olmaz. Ve inkırâz-ı nesline dek pâye-i fitne vü fesâdı mahlûl olmaz. Padişah bunun gibileri baz-ı cezâire, Kıbrıs ve Rodos gibi bâdiye-i nevâdire tarh u tard buyurular ki, re'âyâ ve berâyâ* o zaman bunların zulmünden kurtulur (Âlî, ts. 2, vr. 33a).

5.2. Maslahat Güzâflar Adına İş Yapan Arabulucular

Padişah'tan habersiz olarak mahkeme kapılarında bekleyen arabulucular vardı ki, bunlar azil korkusu da çekmiyordu. Bu art niyetli kişiler, hâkim huzuruna çıkan ve davaları sonuçlanan iki kişinin peşine düşerdi. Önce davayı kazanan şahsa; *"Ben seni hâkime anlattım ve sana yardım ettim" diyerek elde ettiği şeyin yarısını elinden alırdı. Daha sonra davayı kaybeden şahsa; "Eğer ben yardım etmeseydim, sana uzun süreli hapis cezası verilirdi"* diyerek o kişiden de bir miktar para alırdı, diyen Âlî, bu arabulucuların cezalandırılması konusunda şunları söyler: *"Pes bu*

makûle eşhâs beliyye-i âmme kabîlinden olub, kendilerden avâm ve havâs mutazarrır olmakla ihrâç ani'l-beled kılınıp reddî ve Kıbrıs ve Rodos gibi cezîrelere tarh ü tardı lâyıık-ı dîn ü devlet ve muvâfık-ı tedbîr-i mülk ü millet olan umûrdandır” (Âlî, ts. 2, vr. 101a).

6. ASKERLİK VE ASKERÎ SINIFLAR

Nasîhatü's-Selâtin'de askerliğe ve askeri sınıflara ait bilgiler, konular arasında dağınık bir şekilde yer almaktadır. Müellifin görüşlerine dayanan bu konular belli bir sıra dâhilinde sunulacaktır.

6.1. Cihad ve Gaza Fikrinin Dinî Temelleri

İslam coğrafyasında savaş fikrinin temeli “*Allah yolunda savaştılar*” (Özek ve ark., 1993, Bakara, 2/18) ayetine dayanır. Bu bakımdan cihat ve gaza için hazır hale getirilen askerin her türlü ihtiyacı devlet hazinesinden karşılanmalıdır, diyen Âlî, askerde olması gereken özellikleri şöyle açıklar: Asker “*’lâ-i kelemetu’llâh*” yani “*Allah’ın sözünün yüceltilmesi ve hakim kılınması*” için çalışmalı, hareketlerini “*uktülü’l-müşrikîn*, yani, “müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün..” (Özek ve diğer., 1993, Tevbe, 9/5) emr-i şerîfine göre ayarlamalıdır. Bu ve benzeri konularda uyusukluk ve tembellik gösterenin iyi bir asker olmaz. *Ve harc ü hasâretten ibâ idüb, ihmâl ü imhâlla deprenen şîr-i dilîr geçinirse ner değıldir. Zîrâ, harc-ı mâldan tahsîl-i sevâb ve efnâ-i emvâlden tekmîl-i ecr-i müstetâb râcih olduğı mukarrerdir*, diyen Âlî, gurur duyduğu askerin şahlanışını şu dizelerle dile getirir.

Merd oldurur ki, depredicek rahş-ı himmetin
Gerd-i sümm-i semendi semâvâta yol bula

Çıkdukça kim şerâreleri na’l-i esbinüñ
Biñ hân-mân-ı düşmene kahr âteşi tola¹⁶ (Âlî, ts. 2, vr. 155b)

6.2. Bölük Halkının Mısır Yolculuğı

Mısır'a gitmek üzere, atlar ve altın yaldızlı kılıçlar ile İstanbul dışına çıkan Bölük halkının otuz-kırk akçelik yevmiyelerini şarap ve içki masalarında yiyip bitirdiklerini söyleyen Âlî, bu insanlar giyecek elbiseye, kullanacak bir kılıca ve başlarına takacak bir başlığa muhtaç duruma geldi.

¹⁶ Mert odur ki, şahlanan gayret atının tırnağından çıkan toz duman semalara yol olur. Atı nalının çıkardığı kıvılcımlar bin düşman evini kül eden ateş olsun.

Başıboş kalan bu insanların ulufeleri Mısır'dan karşılsaydı, Mısır askeri gibi savaşa hazır duruma gelebileceğini ifade ederek şu bilgileri verir: Mısır ordusunda görevli askerin yevmiyesi ya on akçe veya ondan biraz daha fazladır. *Elbette libâsları atlâs u kemhâ ve kılıçları ve rahtları zer-i hâlisle mutallâ ve altlarındaki tâzî atları türk-tâz yazılarında hevâ-peymâdır. Ne var ki onların gösterdiği çaba ve gayret der-i devletteki Bölük Halkının kırk akçe yevmiyesinde bulunmaz. Ve ol zümre-i pesendidedeki şöhet belki zuâmâ fırkasında bile görünmez,* diyen Âlî, askerin profilini şu dizelerle ifadeye çalışır:

Merd odur kim alıp ulûfesini
Yâ libâsa yahut silâha verir¹⁷ (Âlî, ts. 2, vr. 40b)

6.3. Savaşların Asker Üzerindeki Etkileri

Divan kâtibi olarak sıcak savaşın içinde bulunan Âlî, birbiri ardından gelen seferlerin askeri fakirleştirdiğini ve savaşa katılma şevkini kırdığını ifade ederek görüşlerini şöyle ifade eder: Askerin moral gücü yüksek olmalı ve kendine güven duymalıdır. Savaş psikolojisini iyi bilen padişahlar hep askerin başında olur ve birlikte savaşlara katılırlardı. Yanlış ve haksız uygulamalarla askerin küstürülmemesi esastır. Zira çaresiz kalan asker devlete karşı tavır alır. Bu tavır alış halkı rahatsız eder ve padişaha karşı nefreti körükler. Başka bir ifadeyle halkın idareye olan sevgisi açık düşmanlığa dönüşür. Daha vahimi insanları düşmandan yardım istemeye kadar götürür (Âlî, ts. 2, vr. 103b).

İleri sürdüğü görüşlerini tarihi rivayetlere dayandıran Mustafa Âlî, şunları söyler: Hilafet merkezi olan Bağdat'ta büyük bir askerî güce sahip olan Sultan Ahmet Celayir, (Sümer, 1989, II, 53-54) Timur Han'a mağlup olur ve toprakları elinden alınır. Kuşkusuz bu mağlubiyetin altındaki sebep, *leşkerinden mükâtebâtla vârid olan şikâyet ve sû-i ahlâkımdan ve tazaccür ü te'ellümle yazub gönderdikleri hikâyet idi* (Âlî, ts. 2, vr. 103b).

6.4. Komutanlar Küçük Düşürülmemeli

Asker her zeminde disiplin kurallarına uymalıdır. En ufak bir sapmanın başarıyı etkileyeceğini düşünen Âlî, şu çarpıcı örnekle askerin dikkatini çeker: Lefkoşa Kalesinin kuşatılması esnasında bir er, Lala Mustafa Paşa'nın makamına çıkıp onu taklit ederken bir top darbesi *bî-edebi yakıp yandıra düştü. Yanî ki, kellesini bedeninden cüdâ ve servetine*

¹⁷ Yiğit ona derler ki, aldığı maaşını silah veya elbise için harcar.

öyküinen bedbahtı bî-serlikle engüştüümâ eyledi. Sâir tavâşî ve ğilmân bu hâle kemâl-ı dehşetle nigerân ve kazâ-i İlâhî ile vücûda gelen siyâsete taaccüp-künân olduğunu ifade eden müellif, bu çirkin hareketi şu dizelerle dile getirir:

Kim ki eylerse serverin tahfîf
Ser verir, mazhar-ı siyâset olur¹⁸ (Âlî, ts. 2 vr. 148b)

6.5. Odunun Donatımı

Ordunun ihtiyacı olan araç-gereç ve diğer mühimmat ile yetecek miktarda nakit paranın temin edilmesi farzdır. Zira, *lâzım oldukda ellerden isti'âre ve şâhid-i nusret ü iğtinâma ğayrîleriñ zırh-i hezâr-dîdesiyle nezâre eylemeye*. Askerler silahın iş görenini, savaş alet ve edevatının en iyisini hazırlamalıdır. Savaş hazırlıklarını iyi yapmayan asker kendisinde direnme gücü bulamaz, diyen Âlî, silahlanma ile ilgili görüşlerini şu dizelerde dile getirir.

Şol bahâdır ki, bî-silâh ola ol
Zâr olur dest-i zende nite ki ceng

Görse rûbâhı bebr-i bî-pençe
Bulamaz kendüde mecâl-ıdireng¹⁹ (Âlî, ts. 2, vr. 153b)

6.6. Adam Besleme (Asker) Karşılığında Mansıp Alanlar

Devlet hazinesinden pay alan her askerin, din-i mübîn gayreti yolunda çaba göstermesini, silah, alet-edevat gibi önemli ihtiyacını temin etmesini ve emsallerinden daha üstün bir duruma gelmelerini isteyen Gelibolulu Mustafa Âlî, bir taraftan da Padişahın, beylerbeyi, beyler, sipahiler ve Zaimlere (Pakalın, 1993, III, 646.) hak ettikleri desteği vermesini savunarak bazı beylerin durumunu şöyle açıklar: Devlete asker vermek karşılığında mansıp sahibi olan bazı beyler, elde ettiği geliri gayrimenkule yatırdılar veya gelire dönüştürdüler. Yüklendiği mansıba göre adam beslemeği ahmaklık saydılar (Âlî, ts. 2, vr. 39a).

Öte yandan öyle gayretli valiler vardı ki, bunlar harcı borcunu ödemeyen sancaklarda kalmıştı. Bu valiler, *ğayret-i kâmilesini ve sefer seferledikçe şöhret-i şâmilesini terk etmeyib rezminde şîrâne ve bezminde*

¹⁸ Kim komutanını küçük düşürürse, sırrını açıklar ve böylece ölüme mahkûm olur.

¹⁹ Silahsız olan asker savaş esnasında utanır, ağlar ve çaresiz kalır. Pençesiz bir canavar tilkiyi görse, kendisinde direnme gücü bulamaz.

Ardeşîrâne geçine gelmiştir. Pes Sultân-ı kâmbîn ki, emîn-i beytü'l-mâl-ı Müslimîn'dir. Adl ü insâf budur ki, onun gibilerin mansıplarını tebdîl ve avâyid ü fevâidlerini şekl-i âhara tahvîl buyura (Âlî, ts. 2, vr. 39a).

7. PADIŞAH-HALK İLİŞKİLERİ

1582'lerin Osmanlı toplumunu ve devlet yönetimini çok iyi bilen Âlî, bir taraftan devletin devamı konusundaki görüşlerini açıklarken, bir taraftan da devlette var olan bozuklukların düzeltilmesi yönünde şu önerilerde bulunur:

7.1. Padişah Halka Kendini Sevdirmeli

Padişahlar zayıfları korumalı, din ve devletin direkleri olan ilim ve erdem sahiplerine iltifat etmelidir. Asker ve orduya götüreceği kadar sorumluluk verilmeli, fazlasına izin vermemelidir. İbret olması bakımından, zaman zaman tarih ilmiyle uğraşmalıdır. Fakirleri yoksulluktan kurtararak sevgilerini kazanmalı devletin bekası için beş vakit namazda hayır dualarını almalıdır (Âlî, ts. 2, vr. 25b).

7.2. Sultanlar Danışmanlarını Ediplerden Arasından Seçmeli

Bu danışman, bütün insanlara eşit mesafede bulunmalı, hiç kimseye düşman gözüyle bakmamalı, hak ve haklıyı gözetmeli, düşkünleri ayağa kaldırmalı, mazlumları zalim elinden kurtarmalı ve mansıp peşinde koşmamalı, padişahla konuşmayı en yüksek rütbe saymalı, *her fenden behre-mend ve her tarîkden ercümend ola ki, hazret-i şeh-r-yâr-ı kişver-güşâ ki, sadef-i kâyinâtuñ dürr-i yek-tâsıdır. İfâde-i fevâid-i bedî' u beyânda ğayre ihtiyâç çekdürmeye. Ve kendüsi kayd-ı menâsıbdan munkatı' olub, sohbet-i celîle-i şeh-r-yârî rütbesini mansıb-ı 'ulyâ mülâhaza ide*, diyen Âlî, bu konudaki görüşlerini şu dizilerle açıklar.

Yay gibi eğriden kaç, ok gibi doğruluk seve
Bulmuş ola menâzilin sa'y ile her nişânenin²⁰ (Âlî, ts. 2, vr. 26a-27a)

7.3. Padişahlar Ahde Vefa Göstermeli

Sultanlar, *Ecdâd ü ahyâr ve âbâ-i büzürgvârları* hizmetinde olanları asla unutmamalıdır. Kendi hizmetinde olanlara da iltifat etmeli ve onlardan ilgisini eksik etmemelidir. Fetih fikrinin canlı tutulması için, *mîr-*

²⁰ Padişah, yay gibi eğriden kaçmalı, ok gibi doğruluğu sevmelidir. Zira çalışarak her şeyin sonuna ulaşılabilir.

livâ ve melikü'l-ümerâ ki, bir ser-haddin ehl-i vukûfu ve kemâl-ı şecâat ü celâdetle mevsûfu olan emektarları korumalıdır. Cesaret ve kahramanlığı ile göz dolduranları görevlerinden almamalıdır, diyen Âlî, serhatlarda sıkça yapılan görev değişikliğinin düşmanın güçlenmesine, gazilerin birbirlerine düşmesine sebep olduğunu ileri sürer (Âlî, ts. 2, vr. 31b).

7.4. İstihbarat Elemanları Dindar ve Güvenilir Olmalı

Sultanların, haber alma örgütlerini kurarken *câsûsân-ı dindâr* dediği güvenilir elemanları tercih etmelerini ifade eden Âlî, bu memurlarda aranan kriterleri şöyle anlatır. *Be-şart-ı ân ki, kullanılan câsûslar edâ-i kelâm-ı hakda kalem gibi cârî* olmalı, mensup olduğu bağlı kalmalıdır. *Ve mâl-dâr olanlarun zehr-i kâtîlin alub yılan gibi egrilikle hılâf-ı vâkı' tatlu tatlu yalanlar söylemeye. İstihbarat memurları dâimâ ğadab-ı pâdişâhîden vehm ü hirâs ve hiddet-i âteş-i leheb-i şâhen-şehîden kemâl-ı ihtirâs üzere olmalıdır.* Ara sıra bu memurlar denetlenmeli, hainlik edenler cezalandırılmalıdır, diyen Âlî, bu memurların durumunu şöyle dile getirir:

Sâf-dil, pâk-sînet aîladuğuñ
Cûy-veş eĝridir yolunda müdâm

Doĝru söz söylemez cihânda meĝer
Nahl-i serv üzre kumru-i nâ-kâm²¹ (Âlî, ts.2, vr. 32a)

Müellif, toplumda doĝru sözlü insanların her zaman var olduğunu, ancak doĝru söyleyenin dilinin kesildiğini, gördüm diyenin gözünün çıkarıldığını ifade eder (Âlî, ts. 2, vr. 32b).

7.5. Padişah Halkı Faizcilerin Zulmünden Korunmalı

Padişah, köy, kasaba ve şehirlerdeki insanları faizcilerin zulmünden korumalıdır. Zira, *bunlar zâhiren bezl-i dînâr ü dirhem iderler ve bir dihreme biñ dirhem aldıkları şahs için yine medyûnumuzdur derler. Bu tarikle fukarâ düyûndan kurtulmaz ve niçe karn soñra gelecek evlâdları bile belâ-yı deyn kaydından halâs bulmaz.* Bunlardan hiç birisi azil korkusu çekmezdi, diyen Âlî, bu insanların cezalandırılarak Kıbrıs ve Rodos adasına sürgün edilmesini ister (Âlî, ts. 2, vr. 33a).

Padişah, kendisine uyuşukluk telkin edenlerden uzak durmalı, süt ile şeker gibi uyum sağlayan danışmanlarla birlikte olmalıdır, diyen Âlî, *Ef'âl ü*

²¹ İçi dışı tertemiz olarak bildiğin adam nehir gibi eğrilik yolundadır. Oysaki servi ağacındaki bedbaht kumru gibi dünyada doĝru söz söylemez.

akvâlde riâyet-i âdâb edip, hâtır-ı âtır-ı husrevâneyi gözetmeleri gerekir, der ve sözlerine şöyle devam eder:

Pâdişâhlar kağân aslan gibidir
Anların ülfeti âsân olmaz²² (Âlî, ts. 2, vr.142a)

7.6. Padişah İle Konuşma Kuralları

Âlî, Padişah ile sohbetin, diğer devlet erkânı ile yapılan konuşmadan farklı olduğunu söyler ve bu konudaki görüşlerini şöyle sürdürür: At üzerinde Padişahla konuşurken rüzgarın estiği tarafta durulmamalı, elçi ve heyetler padişaha sağ taraftan takdim edilmelidir. Padişah kendisine uyusukluk veren musahiplerden uzak durmalıdır. “*Acı da olsa doğruyu söyle*” (Aclûnî, 1408/1988, I, 100) nâss-ı kerimine uyulmalıdır, diyen Âlî, padişah huzurunda adab-ı muaşeret konusunda şöyle der: *Kat-ı kelâm ve vakf-ı peyâm vâki olduğu gibi ileriye çıkıp selâma durup müfârekat eyleye. Kezâlik, mecâlis-i şerîflerine dâhil olanlara dahi gerektir ki, onlardan feth-i kelâm sâdır olmadan söylemeyeler* (Âlî, ts. 2, vr. 146a).

7.7. Halka İyi Muamele Edilmeli

Gerek sosyal münasebetlerde ve gerekse alış verişlerde halka iyi muamele esastır. Eşrafa rağbet, zenginlere iltifat gerekir. Fukara yardım, kadınlar nezaket, çocuklar sevgi bekler, diyen Âlî, insanda olması gereken meziyetleri şöyle ifade eder: İnsanın yaratılışında barışıp kaynaşma özelliği vardır. *‘uzlet ü vahşetden ise ülfet ü mücâneset evlâ idüğü zâhirdür. Meger ki, halkdan ‘uzleti, Hakkile vahdet için ve ihtiyâr-ı vahdeti, izdiyâd-ı tâ’at ü ‘ibâdet için ola. “Yalnız kalmak kötü arkadaştan daha iyidir”*(Aclûnî, (1408/1988, II. 334 ve Suyûtî, 1990: II, 721) hadisini yorumlayan Âlî, insanların birbirine yaklaşmasını, ayrılık ve tefrikadan uzaklaşmasını söyler ve Molla Camî’nin yalnızlık konusundaki görüşlerini şöyle dile getirir: *Nite ki, bu mazmûn, şu’arâdan Monla Câmî hazretlerinüñ derûnında cilve-nümûn olub, bu vechile nazm eylemiştir.*

Ez ân tenhâyi ve künc-i ğarîbi şüd heves mâ râ
Ki rûz-i çend ne-şinâsîm mâ-kesrâ vü kes mâ râ²³ (Âlî, ts. 2, vr.149a)

²² Padişahlar Kağan Aslan gibidir. Onların dostluğu kolay olmaz.

²³ Yalnızlıktan ve gurbet köşesinde hevesimiz değişti. Günlerce ne ben kimseyi gördüm ne de başkaları beni

7.8. Görevliler İyi İdare Edilmeli

Asker ihanet, cahil insanlar hakaret görmemelidir. Her hata dargınlığı, her günah cezayı gerektirmez. Bir hata, binlerce hizmeti yok edemez. “Kavmin efendisi onlara hizmet edendir”(Aclûnî,1408/1988, I, 462; Suyûtî, 1990, I, 59) sözü memurlara karşı iyi muameleye işaret eder. *Mevlâsına lâzımdur ki, ıslâhında arz-ı teennî kılıp isyânına hamûl ola. Ol sebebden ki, Mevlâ-yı hakîkî ki, Hudâ-yı rabbü'l-âlemîndir. İbâdın terk-i namâz u tâat ve fîsk u fücûr ve menâhiye müdâvemet ettiğini görür. Yine rızkını kat etmeyib ihtimâl-ı rüşd ü ihtidâsı cânibine irâdet yetirir. Pes neden ki, mevlâ-yı mecâzî, abd-i mecâzînin cevrine sâbir ve ıslâh u terbiyetine say-i mütekâsir eylemeye,* diyen Mustafa Âlî, bu konuda şu çarpıcı örnekleri verir: Hz. Ali, Malik Bin Eşter'i Mısır'a vali olarak gönderdiği zaman yazdığı mektupta şu noktalara dikkat çeker: *Hizmet erbabı her fırsatta rencide edilerek cezalandırma yoluna gidilmemeli, yaptığı olumlu hizmetler unutulmamalıdır,* diyen Âlî, düşüncelerini şu dizelerle dile getirir.

Kula lâzım itâat-i mevlâ
Oldu mevlâyâ rıfk u cûd sezâ ²⁴ (Âlî, ts. 2, vr. 151a)

7.9. Mal-Mülk ve Aile Fertleri İle Uyuşma

Aile fertlerine sevgi ile yaklaşılmalı, evlat ve iyâl ile övünülmemelidir. Zirâ, "*Servet ve oğullar dünya hayatının süsüdür*" (Özek ve diğer., 1993, Kehf, 18 / 46). Mal varlığına güvenilmemeli, emlak, para, bağ, bahçe, çiftliklere fazla itibar edilmemelidir. Çünkü bunların hiç biri kalıcı değildir. *Ve bâğ ü bostân ve çiftlik ü gülistân, hâsılı berg-i kâha degmedüğü ve dâr-ı dünyâ ki, kişt-zâr-ı fenâdır,* diyen müellif görüşlerini şöyle özetler:

Sen pâdişâh-ı vakt ol, otur sadr-ı izzete,
Gelsin huzûr-ı kadrine mahsûl-ı kişt-zâr ²⁵ (Âlî, ts.2, vr. 152a)

²⁴ Memur idarecisine itaat etmeli, idareci de memura yumuşak davranmalı ve cömert olmalıdır.

²⁵ Sen zamanın padişahı ol, kudretle makamında otur. Senin yüce huzuruna ekin tarlasının ürünü gelsin.

8. DİNÎ HAYAT İBADET VE KULLUK

Birçok konuyu ele alan müellif, manevi hayatın gereği üzerinde de durur ve dinî hayatın ibadeti çağrıştırdığını öne sürer. Medrese kültürü ile yetişen Mustafa Âlî, görüşlerini ayetler, hadisler ve güzel sözlere dayandırır. Nitekim, “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*”(Zariyat, 51/56) mealindeki ayet-i kerimede ibadetin bir inci gibi gizli olduğunu, “*Kendini bilen Rabbini de bilir*” (Aclûnî, 1408 / 1988, II, 262) sözünde ibadete işaret edildiğini söyler. Kulluğun gereği olarak, farz, sünnet ve nafilâ namazlara devam edilmesini ve Kur’an-ı Kerim okunmasını söyleyen müellif, şu açıklamalarda bulunur: *Tâ ki, “En büyük korku gününde.”* (Özek ve diğer., 1993, Enbiya, 21 / 103) *mîzân-ı nev-i beşer mümeyyiz-i esnâf-ı hayr ü şerr olup, herkesin amâlî zâhire ve seyyiâtî bâhire oldukça akrânından utanmaya* (Âlî, ts. 2, vr. 156b).

Dünyada yapılan şeylerin ahirette karşılıksız kalmayacağını, özellikle namaza devam edenlerin merhamete daha layık olduklarını söyleyen tarihçimiz, şu görüşlere yer verir: Gerçekten Allah’ın istediği bu mudur ki, *dünyâ saâdetine mâlik olalar ve zuhr-ı âhîret tedârikine mukayyed olmayıb fırsatı fevt eyleyeler. Ve hamîyyet-i tüvân-gerî böyle midir ki, bülbül-i gül-zâr-ı muhabbet olan cânlarını nâr-ı duzâhdan himâyet ve gül-berg-i bâğ-ı cennet mesâbesindeki âteş-i cahîmden siyânet edemeyeler* (Âlî, ts.2, vr. 4b).

9. DOKTORLAR VE SAĞLIK HİZMETLERİ

Mustafa Âlî, Kanunî Sultan Süleyman zamanında, “*Hastalar Sarayı*” denilen küçük saray inşa edildiğini, Bâb-ı Saâdet ile Bâb-ı Hümayûn arasında yer alan bu sarayda hamam ve çeşitli odaların bulunduğunu ve buraya gelen hastalara gerekli müdahalenin yapıldığını (Şeker, 1997, 159) anlatır ve bu şifahanelerdeki sağlık politikası ile ilgili görüşlerini şöyle ifade eder: Hazreti Peygamber, “*İlim, beden ve din ilmi olmak üzere ikiye ayrılır*” (Aclûnî, 1408/1988, II, 68) buyurarak tıp ilmine vurgu yapmış, insan sağlığına ait ilmin diğer ilimlerden daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Zira sağlık her şeyden önemlidir. İbadet dahi yapamayan hasta insanlardan hizmet beklemek beyhudedir. Bu yüzden tıp ilmine önem verilmeli, bu ilimle meşgul olanlara saygı duyulmalıdır, diyen müellif, görüşlerini şöyle sürdürür: Bu önemli makamların ehil olmayanlara verilmesi nice hastanın ölümüne *ve nice alîl ü na-bînânun amâlîğiyle zarar-ı mahsûsa* ve binlerce yaralının çaresiz kalmasına *neden olup, vâzı’ma vebâl ve nâsıbına zucret ü infîâl vâki olmaya*.

Tabiplik mesleğinin istismar edilmemesine vurgu yapan müellif, doktorlukla alakası olmayan bazı insanların şifa hanelere tayin edildiğini, teşhis ve tedaviye başlayan bu insanların kendilerini *Ebu Ali Sînâ* (İbni Sina) (ö.1037) (Kuzgun,1984, 17-32) yerine koyduklarını, bu kötü uygulama sonucunda bilgi ve tecrübe birikimi olan doktorların yetişmez olduğunu, hekimliğin tıpla ilgili bir kaç kitap ismi ezberlemekten öteye geçemediğini, daha kötüsü tababet ile ilgili görevlerin vergi ile alınır-satılır hale geldiğini ifade eder ve bu konuda şunları söyler: ***Hikmet ve fazîletleri imâme-i büzürgle görünüp, bir kaç kitâb ismini ezberlemeleri idüğü sübût buldu. Bazıları hod istulâhât-ı hikmeti öğrenmişler. Tunturak-ı elfâz sermayesiyle hakîm başılığa istihkak davasına cüret etmişler.*** Bu cürete karşılık keşke bizim hekimlerimiz de hastalığın teşhîsinde Avrupalı doktorların seviyesinde olabilseydi, diyen Âlî, 1582 tarihinde Haleb'de Tîmâr Defterdarı iken, Freng asıllı bir doktorun otopsi yapma ısrarını şöyle anlatır: Venedik Balyozunun bir akrabası aniden öldü. Balyozun doktoru kadavraya otopsi yapmak istedi. Bu ameliyata izin verilmeyince doktor görevden ayrılmaya karar verdi. Bunun üzerine ameliyata izin verildi. Otopsi yapan doktor şu gerçeğe karşılıdır: ***Kelbin yüreğine yapışmış bir kelebek buldu ki, ibrişim dûdesine beñzerdi. Ve bir kaç hurde bâl ü perden berî kurcuğazlar dahi ona hem-ser idi. Fe-lâ cerem tabîb-i mezbûr bildi ki, bağteten mürd olduğuna baîs, ol dûdedir.***

Kendini doktor yerine koyan ehliyetsiz cerrahların, yanlış ilaç vererek hastanın ölümüne sebebiyet verdiler. Biz bu uygulamayı kendimiz gördük ve bir çoklarından da duyduk diyen Âlî, şu önemli gerçeğin altını çizer: ***Baz-ı ehl-i hiref, bir harf okumadan bir kaç gün bir tabîbe hizmet etmekle şâkird nâmı, badehu dânişmend unvânı ile az zamânda şifâ-hânelerden birine gönderilmek ve reîs şöhretiyle merzâların ilâcına revâ görülmek, giderek hâssa tabîblere karışmak ve ol tarîkde ehl olan hâzıklar ile pâye katına say edip, mertebe yarışmak, kirâren ve mirâren vâki olduğunu*** şu dizelerde açık bir dille ifade eder:

Seyislik itmekle bir hakîme bir câhil
Ebû Ali gibi nâ-gâh tabîb-i hâzık olur²⁶

Marîz-i kabza ilâc eylemekde hikmetle
Ne deñlü herze yese lînete muvâfık olur²⁷

²⁶ Bilgin bir kişiye seyislik eden bir cahil hemen İbni Sina gibi tecrübeli bir doktor oluverir.

²⁷ Kabızlık hastalığına hikmetle ilaç yapan bu kişi ne kadar herze yese lanetlenir.

Alîle hukne yerinde hemîşe bevl içürür
Yüzi gözi yerekân rencine mutâbık (olur) ²⁸

Sakîm-i raşeye eyler tedârük-i hafakâñ
Bu vechile giderek bir hakîm-i fâyık olur²⁹ (Âlî, ts. 2, vr. 107b)

10. SOSYAL KURUMLAR

Karmaşık duygular içinde olan Âlî, bazen merkeze aldığı devletin temelini bilgi ve erdeme (Âlî, ts. 2, vr.10b) dayandığını, bazen her şeyin insan merkezli olduğunu ifade ederek devletin insan yetiştirmeye ağırlık vermesini ister.

10.1. Hastane ve Okul Masrafları Hazineden Karşılanmamalı

Padişah, hastahane, kütüphane ve medrese gibi sosyal kurumların inşa ve tamine özen göstermelidir. Devlet hazinesi gereksiz yerlere harcanamaz, hazinenin parası ile hayır kurumları inşa ettirilmez. *Zîrâ, beytü'l-mâldan amâyir bünyâdına ruhsat ve lâzım olmayan mesâcid ü medâris icâdına bi-hasebi's-şer icâzet yoktur. Meğer ki, bir pâdişâh gâzâyı zafer-dest-gâh edip, aldığı ğanîmet mâlını lezâyiz-i nefsâniyyesine sarf eylemeye. Ve hayrât ü hasenât makûlesine harcanıp isbât-ı âsâra takayyüd eyleye*, diyen Âlî, bu konudaki görüşlerini şu dizelerle dile getirir.

Mescid ü mektebi ko âdem yâp
Kabe yapmakçadır âdem yapmak³⁰ (Âlî, ts. 2, vr. 39a)

10.2. İmaratlar ve Aşevleri

Yolculara ve yoksullara hizmet vermek üzere ülkenin birçok yerinde imaretler (Pakalın,1983, II, 61-63) ve aşevleri inşa edilmiştir. Nitekim Evranos Paşa Rum vilayetinde üç adet imaret inşa ettirir. Bunlardan birincisinin senelik gideri *beş bin* altın, ikincisinin *yüz bin* akçe, üçüncüsünün de *üç bin* florindir. Bu imaretlerde yolcuya günde iki defa dört beş türlü yemek verilir, kaldıkları yerler bal mumu ile aydınlatılırdı. Denetimden uzak kalan ve zamanla yıkılma noktasına gelen bu imaretlerin

²⁸ Hastaya daima iğne yerine idrar içirir ve hastanın yüzü gözü sarılığın acısına uygun bir hal alır.

²⁹ Sıtmalı hastanın nabzını bulmaya çalışır. Böylece giderek emsallerinin üstünde bir hekim olur.

³⁰ Mescit ve mektep yapmayı bırak adam yetiştir. Çünkü adam yetiştirmek Kâbe'yi inşa etmek kadar önemlidir.

artık yemekleri yenmez, çorbaları içilmez hali geldi. Bu önemli hayır kurumlarında bir kaç defa misafir olan müellif, görüşlerini şöyle sürdürür: *Fe-emmâ gâh ü bî-gâh yoklanup sorulsa ve çorbâsı ve fodulası harem-i mühtereme getirtilip görülse cürmü zuhûr eden mütevelliyân-ı evkâfîñ nizâm-ı ahvâlî enâm için boyunları vurulsa, yalemhullâh, amâyirin islâhı ve müstehikânın sürûr u inşirâhı mukarrer olup, saâdetli pâdişâha ecri cezîl sevâb-ı cemîl husûlu ânen fe-ânen müyesser olurdu.*

İmaretlerin yürekler acısı durumunu bizzat gidip gören Âlî, yemeği yenmeyen ve kendilerinden beklenen hizmeti veremeyen bu kurumların yıkılmasını şu dizelerle ifade eder.

Şol imâret ki, yenmeye yemeği
Temelinden yıkılması yeğdir³¹ (Âlî, ts. 2, vr. 91b)

10.3. Yaşlı ve Hastalara Ayrılan Ödenekler

Âlî, Mısır ve diğer memleketlerde elde edilen ek gelirler, daha önceleri askerin yaşlılarına, sakatlara ve ihtiyaç içinde olanlara tahsis edilirdi. Ne var ki daha sonraları bu gelenek terk edildi ve söz konusu gelirler hakkı olmayanlara beşer altışar akçe olarak dağıtıldı. Ayrıca, *Harameyn-i Şerîfeyn'de tevzî olunan Surre dahi ol makûle zühed ü salâhla ârâste ve ziver-i saâdet ü marifetle pîrâste olanlara muayyen iken, fi-zamânina kudât-ı kazâ-ibtilâ ekâbir mektûblarıyla tevzî ü itâ ve menâsıb gibi dilekçilerle nâ-mahallere bezl ü itâ etmeden hâlî değillerdir*, diyen Âlî, padişahın bu konuda uyanık olmasını ve haksızlığa meydan vermemesini ister (Âlî, ts. 2, vr. 100a).

11. ÂLÎ'NİN III. MURAD HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Osmanlı devleti, Padişah, Sadrazam ve Vezirler grubu, Müftü (Şeyhü'l-İslam)'dan oluşan üçlü bir idareci sınıfı ile idare edilirdi. Bu zirvenin baş aktörlerinden olan III. Murad, (1546–1594) 32 yaşında tahta çıktı ve 53 yaşında öldü. Hayatının en hareketli günlerini III. Murad döneminde geçiren Âlî, Padişahın özelliklerini ve ilmî yönünü şöyle anlatır:

11.1. III Murad'ın Bazı Özellikleri

III. Murad, *'ibâd-ı 'inâyet-mu'tâdının* kiminin övülmesine, kiminin yerilmesine rıza göstermezdi. *"Kulun namusu, efendisinin (Padişahın) namusudur"* diyerek, halka değer verdiğine işaret ederdi, diyen Âlî,

³¹ Yemeği yenmeyen imaretin temelden yıkılması daha iyidir.

Padişahla kendisi arasında geçen karşılıklı konuşmayı şöyle anlatır: Padişah, “*seniñ ol makûle guft ü gûyuñ, ‘alâ eyyi hâlin, nâ-münâsip görmeleri muhakkaktır*” deyince, şöyle karşılık verdim: *Gelibolu Mustafa Âlî*, kulları ki, bunca zaman ilim yolunda ezildi, yüksek mevkilere çıkma ümidi ile yaşadı. Büyük maddî güçlükler içinde kıvrandı durdu. Halkın meselelerine vakıftı. Ne yazarsa kalem gibi doğru yazdı. Olgunluk ve birikimi, ifadesindeki berraklığı, yüksek anlayış ve zekâ kabiliyeti, doğru söylemesini gerektirmiştir (Âlî, ts. 2, vr. 158a). Âlî, kendini savunan bu açıklamasından sonra Padişahla ilgili görüşlerini şöyle sürdürür. *Ve ol şeh-r-yâr-ı cihân, bir ‘âdil-i bî-mu’âdil-i zî-şân ve kâmil-i efâzıl-ı me’âlim-nişândur ki, eşyaya ibret gözüyle bakması, rütbelerin öncelik sırasında akrabayı başkalarıyla bir tutması, derecelendirme yönünden düşmanı ahbablarla aynı kefeye koyması şüphesizdir*” diye cevâp verdiğimde, Padişah, tekrâr ısrarla beni susturmaya çalışarak, “hiçbir zaman, Padişah, vezirler ve *vekillerden yalnız bir ferdîñ kadhine kâ’il ve seniñ bu makûle makâlâtla tevcih ü te’vîlini kâbil olalar*” biçiminde açıklama yaptı. Bunun üzerine bende düşüncelerimi şöyle ifade ettim: Perişan olmuş bu kulunuz, çok cömert olan Padişahın olgunluk güneşinden bir parça almaya ve marifet bahçesinden yeşil bir yaprak misali parçayı beyan etmeye karar verdim (Âlî, ts. 2, vr.158a).

11.2. Âlî’nin Serzenişleri

Telif ettiği bu kadar esere rağmen değerinin bilinmediğini ifade eden Âlî, padişahın beklentilerini şöyle dile getirir: Tasavvufun bütün inceliklerine vakıf ve ilimlerin rumuzlarına hâkim olan III. Murad’dan, anlam derinliği olan ilmî eserlerin araştırılmasına destek vermesini ister. Zira, Padişah telif edilen bunca eserin, dünya nizamı için yazılmış olduğunu gayet iyi bilir, diyen Âlî, eserlerine dil uzatıp, *bunlar hiç bir değer ifade etmez, zira dinî açıdan yasak olan şeyler içeriyor*, diyenlerin görüşünü *Bezzâziye* (ö: 827/1424), (Özel, 1992, VI, 113) ve *Kâdi-i Hân’dan*, (ö: 1196) (Juynboll, 1977, VI, 49) deliller göstererek çürütmeye çalışır.

Müellif, pervasızca söylenen çirkin sözlerin, kendileri ve yandaşları için söylendiği zaman, bütün ayıpların ortaya çıkacağını ifade ederek sözlerini şöyle sürdürür: *Min-ba’d, ol makûle şeyne bâis e’fâl ü akvâlden ibâ ve inâbet ve halkın ta’n ü la’nini mûcip ma’âyibden ferâğat etmeleri içindir*. Ne var ki, niyet okuyucuların kınama ve dedikoduları, bu kulları lisanından uzak olduğu bilenlerin şahitliği ile ispatlanmıştır (Âlî, ts. 2, vr.160b).

12. NASİHATÜ'S-SELÂTİN'İN ÜSLUBU

Nasîhatü's-Selâtîn'e aldığı bilgilerin genel bir değerlendirmesini yapan Mustafa Âlî, kitapta kimseye haksızlık yapmadığını, olayları olduğu gibi yansıtmaya çalıştığını ifade ederek şu bilgileri verir: Eserlerimi yazarken çok dikkatli davrandım. Olayları kılı kırk yararak değerlendirdim. Hak kelamı koyup gönül okşama yoluna gitmedim. Doğruluktan ayrılp, gerçek dışı yollara sapmadım. Padişaha hoş görünmek için vezirleri ve komutanları övmedim. Nefsimi tatmin etmek için bazılarına kin beslemedim. Övülmesi gereken insanları kötülemedim. İyi yönleri ağır basan bir insanın, kendisine yakıştıramadığım kötü hareketini nakletmedim. Allah şahittir ki, kimsenin kin ve haset konusundaki ayıplarını araştırmadım. Daha sonra müellif, sitemlerini şu dizelerle dile getirir.

Âlî benem ki, mâlik-i mülk-i kelâm iken
Lâyık mıdur denîlere hıkd ü hased bana ?

Ben mâl ü câh için haset etmem erâzile
Reşk etmesin kemâl için anlar medet bana! ³² (Âlî, ts. 2, vr. 161a)

Nasîhatü's-Selâtîn'in te'lif ve tertibindeki üsluba değinen Âlî, diğer muteber kitaplardaki üsluptan çok farklı olduğunu ifade ederek şu açıklamalarda bulunur: Bu kitabın fasih imlası dünyada olup bitenleri gösteren bir aynadır ki, bu kitâb-ı müstetâb gibi ucuz bir sermâye yoktur.

Müellif, bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra devlet ricaline şu önerilerde bulunur. *El-kıssa, selâtîn-i kirâm ve vükelâ-i fihâm ve ümerâ-i be-nâm ve kuzât ü vülât-ı eyyâm huzûrına farz-ı meşkûrdur ki, kitabın içeriğine ibret gözüyle bakalar. Sevâdına süveydâlarından mahabbetle sarf-ı basar kılarlar.* Samimi olarak eleştirileri bırakıp, şeytanî bir taassupla kitabın derin manalarına taş atmaktan vazgeçeler. *Edebden hâric güft ü gûya mübâşeret ve fevâ'idi tururken 'uyûbunu cüst ü cûya mübâderet eylemeyeler.* Zira bu kitabın derin manalarına saldırı tozları ulaşmamıştır. Ve beğenilen üslubuna kimse söz söyleyememiştir. *Meger ki, ebvâbı işrâf-ı vâridâtiçün açılmış ola,* diyen müellif, kitabın özelliklerini şu dizelerle ortaya koyar.

³² Ben Âlî'yim, sözün bütün inceliklerine hâkim iken, basit insanların bana kıskançlık duyması uygun mudur? Ben mal ve mevki için rezil insanlara kıskanmam. Onlar olgunluk için beni kıskanmasınlar, bana yardım etmesinler.

Marifet bahrîdir hemân bu kitab
Oldı mazmunı gevher-i nâ-yâb

Vüzerâsından ihtiyâtım yok
Kendinden ğayre inbisâtım yok³³ (Âlî, ts. 2, vr. 162a)

Açık seçik konuşan şairler, güzel konuşma tarzına sahip olanlardır, diyen Âlî, şiirin ne kadar güçlü bir silah olduğunu şu Farsça şiirle ifade etmeye çalışır.

Tîğîst âb-dâr zebân der dehân-ı mâ
Hodrâ nigâh dâr zi tîğ-ı zebân-i mâ!³⁴ (Âlî, ts. 2, vr. 162b)

Kitabından çok emin olan Âlî, *zümre-i ceriyyü'l-lisân* cüret gösterip kitabımı okurlarsa doğruyu ortaya çıkarırlar. Tedbiri elden bırakmayan büyük insanlar için önemli olan şudur:

Yaptığı iyilikleri methederek kendilerini mutlu kılanlar, *ahlâk-ı zemîmelerini naklile kendileri 'ibâdu'llâha menfûr edeceklerini mukarrer bileler*. Ve ona göre daha akıllı hareket edeler. Övülmeye yönelik davranış sergilemeleri mümkün iken, *mezmûm olmalarına istihkâk u itiyâd tahsîl etmeyeler*, Allaha şükür gibi cevherler dururken, *har-mühre-i hicve iptilâ tarîkine rızâ göstermeyeler*, diyen Âlî, sözlerini şu dizelerle tamamlar (Âlî, ts. 2, vr.162b).

Bu söz ehl-i akla nasîhat yeter
Bu pend içre cârî kamû huşk ü ter

Temâm oldu bu nükte üzre kelâm
Selâm olsun ol kim tuya ve's-selâm³⁵ (Âlî , ts. 2, vr. 162b)

³³ Bu kitap marifet denizidir. Manası, eşi benzeri bulunmayan cevherdir, Vezirlerinden sakınmıyorum. Zira benim ondan başkasına ihtiyacım yoktur.

³⁴ Ağzımızda güçlü bir kılıç olan dil, kendi başına buyruk bir muhafız gibidir.

³⁵ Söz bu nükte ile tamamlandı. Bunu duyan herkese selam olsun vesselâm. Nasihat olarak bu söz akıl sahipleri için yeterlidir. Kuru ve yaş ne varsa bu nasihat içinde yer almaktadır.

13. SONUÇ

Tarihçiliği ile ün yapan Gelibolulu Mustafa Âlî, içinde büyüdüğü devlet yönetiminin birçok kademelerinde görev almış ve üstlendiği resmî devlet görevlerini ifa ederken çeşitli konulara ait altmışa yakın Türkçe eser kaleme alır. Yaşadığı altmış yıllık ömrü boyunca gözü hep yükseklerde olan Âlî, arzuladığı görevlere bir türlü gelemmez.

On altıncı asrın renkli simalarından birisi olan Mustafa Âlî, bizzat müşahedelerine dayanarak kaleme aldığı muhtelif eserlerinde, o devrin hayatı hakkında çok kıymetli bilgiler verir ki, bu bilgileri alelade vakâyi'nâmelerde bulmak mümkün değildir. On altıncı asırda imparatorluğun iç işlerini, kuruluşunu, sosyal kuruluşların işleyiş tarzını, özellikle o asrın sosyal ve medenî tarihini anlayabilmek için Mustafa Âlî'nin bütün eserlerini inceden inceye tetkik etmek gerekir. Ne yazık ki, müellifin kaleme aldığı eserler hala ülkemizin birçok kütüphanesinde "Yazma" olarak bulunmaktadır.

Âlî'nin eserleri arasında yer alan Nasîhatü's-Selâtin son derece önemli bir kaynaktır. Âlî, bu eserinde III. Murat döneminin bozukluklarını, hayret derecesine varan medenî bir cesaret ile eleştirir, zaman zaman oldukça sert ifadeler kullanarak ekonominin düzelmesi yolunda bir takım çözüm yolları önerir.

Padişahların adil olması gereğini vurgulayan Âlî, şu noktalar üzerinde yoğunlaşır: Önemli mevkiler hak edene verilmelidir. Devlet hazinesi yerli yerine kullanılmalı, vekillerin uygulamaları takip edilmeli, halkın huzur içinde yaşaması için her türlü çaba gösterilmelidir. Fakir fukaranın refahı için tedbir alınmalı, haksız kazanç ve vurgunculuğa müsaade edilmemeli diyen müellif, vezirlerin zevk ve sefa içinde olduklarına, saraylarında lüks içinde yaşadıklarına işaret eder.

Yönetimin başında olan padişahın, yetkilerini yerinde kullanmasını, halka kendini sevdirmesini ve tarih ilmiyle meşgul olmanın önemini savunan müellif, padişahın ilim ehline gerekli desteği vermesi gerektiğine de işaret eder.

Ülkede adaletin iyi işlemediğini, yanlış yapan adalet görevlilerinin görevden alınmadığını söyleyen Âlî, bu bakımdan hâkim seçiminin süre gelen alışkanlıklara göre değil, bilgi ve birikimin ön planda tutularak yapılmasına işaret eder.

Müellif, toplum hayatının vazgeçilmezleri arasında yer alan imâretlerin, hastahane, kütüphane ve çeşitli eğitim kurumlarının inşa ve sürdürülebilirliği üzerinde durur.

Eserde, vergi düzeninin bozuk işlediğine, bir kısım insanların haksız kazanç elde ettiklerine ve kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesi gerektiğine dikkat çeken Âlî, Devlet hazinesinin büyük bir israfın içinde olduğuna, lüzumsuz yere büyük saraylar yapıldığına, gerek padişahın ve gerekse vezirlerin bu husus üzerinde durup düşünmeleri gerektiğine işaret eder.

Devlet memurlarının olur olmaz bahanelerle görevden alınmalarını, askerın ıstırahının bu beladan kaynaklandığını, işine bağlı, görevinin gereklerini yerine getiren memurları görevden almanın apaçık zulüm olacağını vurgular.

Ülkede, kadıların emaret, emirlerin Beylerbeyilik, valilerin vezirlik sevdasına düştüklerini söyleyen müellif, ulemanın korunup kollanmadığını, bilginlerin mevkilerinin ellerinden zorla alındığını, medreselerin ve kütüphanelerin bomboş kaldığını, medreselerin ehline verilmediğini, adam kayrıldığını, bu yüzden eserleriyle kendini kabul ettiren filozof ve bilim adamlarının yetişmez olduğunu anlatır.

Ortaya çıkan bazı olaylar nedeniyle devletin acze düştüğünü, Narh sisteminin iyi çalışmaması yüzünden bir takım türedi zenginlerin ortaya çıktığını ifade eden Âlî, bu olumsuzluklar karşısında askerın mâlî durumunun iyiden iyiye bozulduğunu söyler.

Büyük harcamalar yapılarak inşa edilen imaretlerde düzenin bozulduğunu söyleyen müellif, bu yüzden, pişen yemeklerin zamanla yenemez duruma geldiğini belirtir. Devşirme sistemindeki yanlış uygulamalara parmak basan Âlî, oğlunu vermek istemeyen erkeklerin ayaklarından ve kadınların saçlarından asıldığına ve zorla oğlanın ailesinin elinden alındığına dikkat çeker.

Müellif, Ulak sisteminin ülke genelinde, büyük bir ihtiyaçtan doğduğunu, ancak kanunlara uygun olarak işletilememesi halkı canından bezdirdiğini ve büyük sıkıntılara yol açtığını ifade eder. Fakir halktan toplanan vergiler ordunun modernizasyonuna harcanmadığına, kadı ve naipler arasında paylaşıldığına, heybeler dolusu binlerce altın gelir elde eden Mısır, Şam ve Halep tüccarlarından vergi alınmadığına dikkat çeker.

Devlet desteği alan bazı zenginlerin, gıda maddelerini ucuza alıp, kıtlık zamanında fahiş fiyatlarla satarak büyük bir mâlî güce kavuştuklarını ifade eden Âlî, halkın sırtından büyük vurgun yapıldığını anlatır.

Piyasaya sunulan kumaşların eninde ve boyunda belirgin bir noksanlık olduğunu tespit eden müellif, Frengistan'da üretilen çuha, ipek, kadife, atlas gibi kumaşların kalitesinin düşürüldüğünü, bu yüzden halkın büyük bir mâlî sıkıntıya düştüğü söyler.

Askerin üstün bir moral gücüne sahip olması gerektiğine dikkat çeken müellif, Osmanlı padişahlarının, askere cesaret vermek için askerle birlikte sefere katıldıklarına dikkat çeker.

Âlî, bazı vekillerin bütün masraflarını, çocukların evlilik giderlerini, harap olmuş evlerin ve sarayların tamir giderlerini Devlet topraklarından toplanan paralardan karşıladıklarını ancak, devlete olan borçlarını ödemediklerini, böylece hazinenin büyük kayıplara uğradığını söyler.

Sağlık konusunu ele alan Mustafa Âlî, tabiplik mesleğinin ciddiye alınması gerektiğini, tıpla ilgili birkaç kitap ismi ezberlemekten ibaret kalamayacağını ısrarla vurgular, tıpla ilgili örnekler vererek konunun önemini vurgular.

Gelibolulu Mustafa Âlî, bu önemli eserinde, devlet-halk kaynaşması, sosyal münasebetler, insan çalıştırma, hoş görü, aile fertleri arasında sevgi, temizlik, giyim-kuşam, nezaket, gösterişten uzak durma, üstün yetenekli insanlar, hüner sahipleri, askerin daima savaşa hazır halde bulundurulması gibi belli başlı konuları ele alır ve iyileştirme yolunda önerilerde bulunur.

14. KAYNAKÇA

- Abdülazîz ed-Dûrî, (1995). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi “Emîr” maddesi, İstanbul. XI.
- Aclûni İsmail b. Muhammed, (1408/1988). Keşfü'l-Hafâ, (I-II), Beyrut, II.
- Adnan, Abdülhak, (1965). İslam Ansiklopedisi. “Ali Kuşçu” maddesi, İstanbul, I.
- Âlî, (1277). Kühü'l-Ahbâr, Matbaa-i Âmire, I.
- Âlî, (ts. 1), Kühü'l-Ahbâr, Kayseri Râşid Efendi Ktp. Türkçe Yaz. Kol. N0: 920.
- Âlî, (ts. 2), Nasîhatü's-Selâtin, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa Türkçe Yazmalar Kol. No: 311.
- Âlî, (ts. 3), Nusret-Nâme, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Türkçe Yaz. Kol. No: 2433.
- Allan, J., (1966). İA. “Sâdî “ maddesi, İstanbul, X.
- Atay, H. (1983). Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Ankara.
- Babinger, F. (1992). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çeviren Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin.

- Çantay, H.B. (1965). Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, İstanbul, II.
- Çerçi, F. (2000). Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, I-II-III, Erciyes Üniv. Yay., No: 121, Kayseri.
- Çerçi, F. (2003). Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devletinde Ulak Organizasyonu (ve Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri), Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum.
- Emecen, F. (1993). DİA "Çift Resmi" maddesi, İstanbul, VIII.
- İsen, M. (1998). Gelibolulu Mustafa Âlî, Şule Yayınları, İstanbul.
- İsen, M. (1994). Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Ankara.
- Juynboll, TH.W. (1977). İA. "Kadı Han Fahreddin" maddesi, İstanbul, VI.
- Köprülü, F. (1973). İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara.
- Köprülü, F. (1927). Müverrih Âlî'nin Bir Eseri, Hayat Mec. İstanbul, II.
- Kuzgun, Ş. (1984). İbni Sina, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen "İbni Sina Kongresi Tebliğleri", Kayseri.
- Mehmed Celâleddin, (1304). Şerh-i Ahidnâme-i Ali, Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul.
- Muallim Naci, (1987). Lügat-i Naci, İstanbul.
- Özek, A. Karaman, H., Turgut, A., Çağırıcı, M., Kâfi, İ., Dömez, Gümüş, S. (1993). Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara.
- Özel, A. (1992). DİA. "Bezzâzî" maddesi, İstanbul, VI.
- Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, I.
- Severcan, Ş. (1999). Âlî'nin Siyâset Felsefesi, İslâmiyât, Üç Aylık Araştırma Dergisi, Ankara.
- Sümer, F. (1989). DİA. "Ahmet Celâyir" maddesi, İstanbul, II.
- Suyûtî, (1990). el-Câmiü's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr, Beyrut. I-II
- Şeker, M. (1997). Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis Fî Kavâ'idü'l-Mecâlis, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şemsettin Sâmi, (1979), Kâmûs-i Türkî, Lübnan-Beyrut.
- Tietze, A. (1979–1982). Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581, Wien. I-II,
- Uğur, A., (ts.) Osmanlı Siyâset-Nâmeleri, Kültür ve Sanat Yayınları,
- Yılmaz, A. (1996). Kanunî Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler, Ankara.
- Yurdaydın, H.G. (1971). İslam Tarihi Dersleri, Ankara.
- Zambuar, E.V. (1977). İA. "Kantar" maddesi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, VI.

* * * *